

**Raadgevingen aan teringzieken en allen, die vrezden door de tering
aangetast te zullen worden / Naar het Hoogduitsch.**

Contributors

Becker, G. W. 1778-1854.

Publication/Creation

Amsterdam : C.G. Sulpke, 1823.

Persistent URL

<https://wellcomecollection.org/works/r3khdbmq>

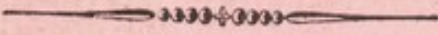
License and attribution

This work has been identified as being free of known restrictions under copyright law, including all related and neighbouring rights and is being made available under the Creative Commons, Public Domain Mark.

You can copy, modify, distribute and perform the work, even for commercial purposes, without asking permission.

Wellcome Collection
183 Euston Road
London NW1 2BE UK
T +44 (0)20 7611 8722
E library@wellcomecollection.org
<https://wellcomecollection.org>

RAADGEVINGEN

AAN

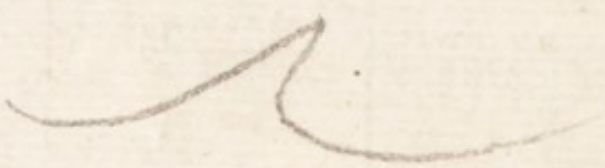
TERINGZIEKEN

EN

*ALLEN, DIE VREZEN DOOR DE
TERING AANGETAST TE
ZULLEN WORDEN.*

IV. C. 104³ 12863/B

42600

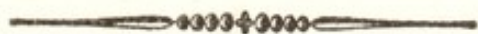
R A A D G E V I N G E N

A A N

T E R I N G Z I E K E N

E N

*ALLEN, DIE VREZEN DOOR DE
TERING AANGETAST TE
ZULLEN WORDEN.*

N A A R H E T H O O G D U I T S C H

V A N

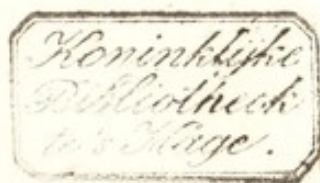
C. W. B E C K E R,
Praktiseerend Geneesheer te Leipzig.

T E A M S T E R D A M , B I J

C. G. S U L P K E.

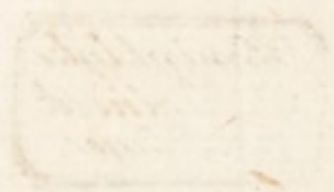
1 8 2 5.

Digitized by the Internet Archive
in 2017 with funding from
Wellcome Library

VOORREDE.

Het groot aantal menschen, hetwelk in den bloei des tevens, ook hier te lande, door de tering wordt aangetast en ten grave gesleept; de menigte van gelegenheid gevende oorzaken, waaraan men zich dagelijks, zonder het te weten, blootstelt; de onkunde van velen omtrent hunne vatbaarheid, of hunnen aanleg tot tering; de mogelijkheid, om in vele gevallen dezen aanleg in zijne geboorte te smoren, of bij de eerste verschijning der ziekte, deze met een gelukkig gevolg te keer te gaan en, dit niet meer mogelijk zijnde, de lastige en gevaarlijke toevallen te matigen, of te verzachten, ten einde den last des tijders dragelijk te maken en het leven te verlengen; — dit alles heeft mij aangespoord, om deze raadgevingen aan teringzieken in het Nederduitsch over te brengen.

Dit

Dit werkje is, zoo als ook reeds de titel aanduidt, geen handboek voor Artsen, maar hetzelfde bevat raadgevingen aan allen, die eene min of meer gegronde vrees voor tering hebben, of bij welke reeds deze vrees in wezenlijkheid is overgegaan.

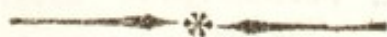
Ik heb mij veroorloofd hier en daar onder aan den tekst eenige aantekeningen te plaatsen, doch om derzelve getal niet noodeloos te vermeederen en in geene kleinigheden te vervallen heb ik in het XII en XIII hoofdstuk mijne bijvoegfels meerendeels tusschen den tekst ingelascht, om daardoor dit boekje voor den Nederlandschen lezer bruikbaar te maken, latende evenwel des Schrijvers denkbeelden aangaande het een en ander als: b. v. de stelling, in navolging van BOERHAVE en KRUGER, dat de omloop van het bloed door de longen veel sneller is, dan door de overige deelen des ligchaams, geheel voor zijne rekening.

1822.

DE VERTALER.

I N H O U D.

	Bladz.
I. hoofdstuk. Over de moeilijkheden in de genezing der Tering. . . .	1
II. hoofdstuk. Oorzaken der Tering. . . .	14
III. hoofdstuk. Vervolg.	17
1°. Verkoeling.	—
2°. Koud Drinken.	27
3°. het inademen van zeer koude Lucht.	29
IV. hoofdstuk. Vervolg.	30
4°. de Wellust en het verlies van Vochten.	—
V. hoofdstuk. Vervolg.	32
5°. Venusziekte.	—
6°. Schurft.	34
7°. Uitflagziekten van allerlei aard	35
Mazelen.	—
Pokken en Roodvonk.	56
Uitflagen op het Hoofd	—
8°. Verkoudheden en Zinkingen.	38
VI. hoofdstuk. Vervolg.	41
Metaalachtige dampen.	42
Fijn Stof	—
VII. hoofdstuk. Vervolg.	45
Tooneelspelers en Muzikanten.	—
	VIII.

	Bladz.
VIII. hoofdstuk. Aanleg tot Tering.	48
IX. hoofdstuk. Verschillende soorten van Tering.	56
Etterende- of verzworene Tering.	61
X. hoofdstuk. Vervolg.	68
Knobbelige Tering.	—
Slijm-tering.	69
XI. hoofdstuk. Voorbehoeding der Tering.	71
XII. hoofdstuk. Vervolg.	84
Tabakrooken.	—
hoedanigheid der Lucht.	88
Spijzen.	94
Beweging.	95
Laauwe baden.	96
Fontanellen.	97
XIII. hoofdstuk. Iets over de genezing der Tering.	99
Melk.	102
ijslandsche Mos.	104
Vet en Meelbrij.	105
Rust van ziel en ligchaam.	107
Slaap.	109
Hoest.	112
Zweet.	114
Buikloop en Sprouw.	116
XIV. hoofdstuk. Over de besmetting der Tering.	118
XV. hoofdstuk. Iets over geheime genees- middelen tegen de Tering.	121
XVI. hoofdstuk. Teringzieke zonder Tering.	124

I.

*Over de moeilijkheden in de genezing
der Tering.*

De Uittering of Tering behoort tot die ziekten, welke in onze dagen menigvuldiger dan eertijds worden waargenomen, wier genezing slechts onder zeldzame omstandigheden, alleen in het begin der ziekte, of in zekere soorten derzelve plaats heeft, doch ook daar niet altijd met een gelukkig gevolg bekroond wordt. Het onnoemelijk getal van geneeswijzen tegen deze ziekte aanbevolen, geeft een overtuigend bewijs van het gebrekkige onzer inzigten in het wezen des bewerktuigden ligchaams, en in de middelen, waardoor wij eene storing in hetzelfde, eene van deszelfs beledigingen wederom trachten weg te nemen. Het geeft echter ook een overtuigend bewijs van de geringe hoop, welke Arts en zieke op de mogelijkheid van een gelukkig gevolg dezer geneeswijzen stellen kunnen. Zij loopen indedaad al te veel tegen elkander in.

Men denke slechts aan eenige.

Baikzuiverende middelen, bloedontlastingen werden eertijds algemeen aanbevolen, en worden het ook nog door sommige Artsen.

Braakmiddelen roemen vele Engelschen als de eenige, die gezondheid aanbrengeu.

Rust, zachte, lydelijke beweging, die niet te

A

veel

veel opwekt en sterk voedende spijzen worden door een' derden aanbevolen.

MATTEO SALVADORI herstelde zich door de allersterkste ligchaams beweging. Men hoore zijn verhaal.

In het jaar 1786 zegt hij, overviel mij, wegens sterk lijden en zielsonrust, door den dood eens bloedverwants veroorzaakt, moeilijke adembaling en beklemdheid op de borst, hartklopping, slapeloosheid en de overige zeer lastige toevallen der hÿpochondrie. Na een jaar onder ondragelijk lijden te hebben doorgeworfeld, openbaarde zich eene verettering in de borst, die twee jaren lang de verschrikkelijkste ongemakken met zich voerde en mij aan den rand des grafs bragt. Ik had gedurig koorts, eenen hoest die met etterachtige en somwijlen met bloed vermengde uitwerping verbonden was, een pijnlijk gevoel van verettering in de borst, eene altijd-durende slapeloosheid, eene sterke hitte welke ik nu eens in de borst, dan weder in armen en handen gevoelde, nachtzweet, doorloop, groote angst en verlies van krachten, en daarbij was ik tot een' aanmerkelijken graad uitgeteerd. Ik wendde, gelijk ligt te begrijpen is, alle mogelijke middelen der kunst aan; won terstond in het begin raad bij de beroemdste Artsen in, alles was echter te vergeefs. Mijn gebrek nam meer en meer de overhand, angst en vrees stegen tot een' hoogen, bijna onverdragelijken trap, en ik nam zoodanig af, dat mij de kleederen zeer ruim om het lijf hingen, enz.

Ge-

Gedurende deze troostelooze toestand herinnerde ik mij aan de door HIPPOCRATES en SYDENHAM aanbevolene sterke ligchaams bewegingen, de vaste en prikkelende spijzen en den wijn, en aan het verwekken van sterk zweet door BENNET aangeraden. Middelen welke ik in de tegenwoordige zielsongesteldheid niet durfde aanwenden, tot dat ik eindelijk besloot, in weerwil der heerschende stellingen, deze op mij in werking te brengen.

Hij verhaalt nu de manier zelve.

Driemaal daags, 's morgens, na den maaltijd en tegen den avond, beklom hij snel eene aanmerkelijke hoogte, zoodat hij kuchte en sterk zweette. Dan zette hij zich bij een sterk brandend vuur, en om het zweet nog meer te bevorderen, liet hij zich uitkleeden, een grof, droog en gewarmd hemd aantrekken, verwijderde zich daarna een weinig van den haard, at brood en dronk wijn, naar mate hij dorst had.

En zoo werd hij hersteld, had echter naar alle waarschijnlijkheid eene der ligste soorten van tering en daarbij veel hypochondrie, die door beweging spoedig verdween.

Eene vochtige, warme lucht, wordt door anderen als het beste en eenigste middel geroemd. Daarom zou de tering in *Egijpten* geheel en al onbekend zijn en SAVARY zegt rond uit:

« Wat de longtering en zinkingen op de borst aangaat, deze zijn in *Egijpten* geheel en al onbekend. Nimmer gevoelt men hier pijnen in de

borst. Ik ben overtuigd, dat zij, die aan deze ziekte lijden, in dit land wederom hunne gezondheid herkrijgen zullen, waar de lucht dik, warm, vochtig en vol van aetherische deeltjes van planten en vette aarde is, welke de longen zeer voordelig schijnen te zijn."

Deze opmerking is daarom des te belangrijker, om dat de nachten in *Egipten* dikwijls buitengewoon koud en de uitgebreide vlakten als het ware aan eene zee van zand gelijk zijn. Twee zaken, waarvan de eene tot zinkingen op de borst, de tweede, het fijne zand namelijk, tot verhardingen en knobbels in de longen aanleiding geeft.

Intusfchen is het bekend, hoe weinig omvattend het oordeel van menig reisbeschrijver is. Zelden durft men zulke waarnemingen vertrouwen.

Dit is evenwel op waarheid gegrond, dat een warm, vochtig klimaat en eene zoodanige lucht vele teringzieken goed bekomt.

Het reizen op zee, het verblijf in *Italië* en in het midden van *Frankrijk* genas daarom velen, die anders verloren geweest waren.

Voor omtrent twintig jaren was men zeker overtuigd, dat geheel onzuivere lucht, voor het grootst gedeelte van dat bestanddeel beroofd, hetwelk tot onderhoud des levens noodzakelijk is, en levenslucht of zuurstof genoemd wordt, de genezing der teringzieken alleen bewerkftelligen konde. Men liet hen daarom in koestallen wonen. Men
liet

liet hen deze lucht op allerlei manieren inademen en zag -- dikwijls goede uitwerking.

Doch ook omtrent dien zelfden tijd, hoorde men van eene andere zijde, dat het rooken met balsmachtige stoffen de wanhoopigste teringen gelukkig genezen hadde.

Ja men ging nog verder en verzekerde door het inwendig gebruik dezer middelen, gelijke verrassende uitwerkingen gezien te hebben, de olie van Jodenlijm (Ol. Asphalti) werd in het bijzonder zeer geroemd, en terwijl dit inwendig werkte, liet men met Pik, Olibanon, Mastik, Barnsteen en dergelijke harsachtige stoffen rooken.

Artsen, die deze behandeling goedkeurden, zonden hunne zieken in plaats van naar zee-kusten, waar de lucht dik en vochtig is, naar hooge bergachtige streken.

De Kwakzalverij wist dan hierbij hare geheime middelen aan den man te helpen.

Daar ried men eene genezende thee aan, waarvan het pakket twee daalders kostte.

Hier hoorde men van eene met kruiden toebe-reide boter, die nimmer mislukte.

Een ander bood zijn geheim middel onder geheel geenen bijzonderen naam te koop aan.

Het bijgeloof beval een onnoemelijk getal van huis- en geheime middelen aan, over wier werking men zelf in staat gesteld wordt te oordeelen, wanneer men op het volgende zijne aandacht vestigt. Van de mij bekende en meer gewone zal ik ter hunner plaats melding maken.

Alle de genoemde en niet genoemde middelen, en geneeswijzen (ik had hier nog zeer veel bij kunnen voegen) moeten zekerlijk in enkele gevallen van nut geweest zijn; anders hadden zij geen naam kunnen maken.

Dit besluit, hetwelk ook mijne lezers hieruit zullen opmaken, is, wat de hoofdzaak aangaat, juist. Ik oordeel het echter noodig om dit door het volgende een weinig optehelderen.

Dat geneeswijzen en geneesmiddelen zoo zeer tegen elkander inloopende, echter in onderscheidene gevallen hetzelfde gevolg, de herstelling namelijk, hebben, kan waarlijk niet in deze, maar moet in de verschillende natuur der ziekte gezocht worden, en hierin ligt ook de reden waarom de allerberoemdste geneeswijzen en geneesmiddelen in een enkel geval aangewend, even zoo dikwijls mislukken, als gelukken, wanneer men geen flap verder gaat, en door de omstandigheden begunstigd wordt.

Men denke daarom:

De tering heeft aan het einde bij alle derzelve offers eene bijna gelijke gedaante, echter is zij, in het afgetrokkene beschouwd, in derzelve oorsprong en natuur, wanneer de daarmede in betrekking staande deelen lijden, zoo verschillend, dat wie haar ziet, en er slechts alleen op let, haar voor zeer verschillende ziekten moet houden. In derzelve voortgang, worden de onderscheidene foorten der tering elkander zoo gelijk dat zelfs de schranderste Arts het niet waagt te be-
pa-

palen, van welke foort zij is. Dit is evenwel zeker, en dit ziet zelfs de onkundigste in, dat die middelen, welke in eene gevormde tering uit hoofde des verschillenden oorsprongs en der verschillende natuur, wanneer de daardoor aangedane deelen lijden, onfeilbaar zijn mogten, echter in eene andere wezenlijk nadeel, of voor het minst geene beterschap kunnen aanbrengen.

Echter is het ook zeker, dat in eene gevorderde tering, van welk foort ook, de genezing zeker niet te bewerkstellingen is, zelfs dan niet, wanneer men derzelve foort erkend hadde, dewijl --

Doch hierover is eenige verklaring noodig.

Dat de tering tot die ziekten behoort, welke slechts zeldzaam genezen, zeker in elk geval doodelijk zijn, is eene op de dagelijksche ondervinding gegronde waarheid, welke eene wanhoopende toestand bij de zoodanigen verwekt, die vrezen, door dezelve aangetast te worden, of reeds wezenlijk daardoor overvallen zijn. Het kleinste getal echter is van de oorzaken dezer meest doodelijke uitgang overtuigd, en daarom nog hierover het volgende.

In zoo verre men door tering, zoo als het gewoonlijk geschiedt, en ik ook in dit geschrift aanneem, geene andere ziekte verstaat, dan eene uittering des ligchaams, eene vermindering der stof en der krachten, ontstaan door eene ziekelijke gesteldheid der longen, in zoo verre ziet men

oogenblikkelijk in, dat hier een der allerbelangrijkste deelen des ligchaams lijdt.

Hoe belangrijker een deel des ligchaams is, des te moeilijker is de ziekte te genezen, welke eerst dit en daarna van hetzelfde uitgaande, het gansche ligchaam aantast.

De longen zijn daarom voor het ligchaam de allerbelangrijkste werktuigen, omdat elk oogenblik het bloed door dezelve heenstroomen moet, om zich met zoodanige stoffen te vereenigen, die door de lucht, welke wij inademen, aan het bloed worden medegedeeld; om zich integendeel wederom van die stoffen te ontlasten, welke wij uitademen.

Eindelijk is het hoofdwerk der longen, om de sappen van het voedsel geheel met het bloed te vermengen, welke daaraan kort te voren, voor dat het uit het gansche ligchaam tot het hart terug gekeerd is, worden toegevoerd.

In zoo verre worden de longen de belangrijkste en onontbeerlijkste werktuigen des geheelen ligchaams; in zoo verre hangt van derzelve gezondheid, in zeer groote mate, die van het gansche ligchaam af, en wanneer zij in hare werking gestoord worden, wat moeten de gevolgen zijn?

Men stelle het geval, dat zij vol knobbels en verharde deelen zijn.

Hoe onvolkomen moet het uitademen, hoe onvolkomen het opnemen der stoffen zijn, welke ons de lucht toevoert; hoe onvolkomen eindelijk moet

moet de ontlasting van de zoodanige zijn, van welke de natuur zich poogt te ontdoen?

Of dat een deel der longen veretterd is. Altijd vloeit en stroomt het bloed door dezelve heen, niet alleen worden aan hetzelfde de zachte melkstoffen toegevoegd, maar ook de scherpe etter, de Ichor, (*) welke zich in de zweer afscheiden. Deze werken alsdan in het ligchaam als vreemde stoffen, veroorzaken koorts, opzwellling en vermagering des ligchaams en trachten door het zeer lastige morgenzweet, hoewel altijd te vergeefs, zich te ontlasten.

Alhoewel op deze manier de genezing der teuring moeilijk wordt, in zoo verre zij de gansche bewerktuiging te zeer in wanorde brengt, is echter de eigene gesteldheid der longen niet minder oorzaak van de zoo zeldzame genezing. De longen behooren daarenboven tot de uitwendige deelen des ligchaams, in zoo verre wij door de lucht, welke wij inademen, onmiddelijk op derzelve inwendige oppervlakte kunnen werken, in zoo verre wij in staat zijn, menigerleije geneesmiddelen en stoffen derwaarts te voeren.

Bovendien behooren zij tot de inwendige deelen, en bij eene ontstane belediging veroorzaakt deze betrekking in de genezing meer moeilij-

A 5

lijk-

(*) *In de Geneeskunde noemt men Ichor of Sanies een flechte, waterige, dikwijls roodachtige en bloederige etter, welke kwalijk riekt en scherp is, zoo dat hij de deelen invreet.*

lijkheid, dan dezelve voordeel aanbrengt. Wij zijn meest altijd buiten staat, om aan die stoffen den ingang te beletten, welke de ziekte voortbragten en nog onderhouden. Zeldzaam kunnen wij dit volkomen en in eenige opzigten in het geheel niet.

Het behoort tot de dagelijksche ondervinding, dat zweren in het algemeen niet genezen, wanneer men de toetreding der lucht niet afkeert. Hierop steunt het groote voordeel, hetwelk verband, pleisters en zalven hebben. En eene zweer in de longen? Hoe kan men hier de intrede der lucht beletten, welke voor het overige het noodzakelijkst middel tot onderhoud des levens is? Naauwlijks gelukt het ons de inwerking daardoor minder nadeelig te maken, dat wij de onderlinge betrekking van derzelve zamenstellende deelen en derzelve temperatuur trachten te wijzigen.

Verder is de ontlasting van Ichor of van etter bij elke zweer een wezenlijk vereischte tot genezing. De longen ontlasten, wanneer er eene zweer in is, deze stoffen door opragchelen. Men denke echter op welk eene wijze.

Dit kan meestentijds niet anders geschieden, dan het zij door eene zeer geweldige, dikwijls den dood onmiddelijk veroorzakende manier, namelijk zoo, dat zich eene groote zweer plotselijk opent en dat de etter door de luchtpijp onder hoesten op eenmaal wordt uitgeworpen. Stikt de lijder hier onder niet, dan loopt dikwijls alles goed af, offchoon men ook reeds alle hoop opgegeven hadde. Of de etter, welke geen groote etterzak, maar

maar meer eene langwerpige, niet diep invretende zweer vormde, ontlast zich onder hoesten.

Dit is dan de meest gewone weg, welke de natuur inflaat. Ieder vreemd ligchaam in de longen of luchtpijp zet tot hoesten aan, d. i. deze deelen pogen door sterk zamen te trekken en wederom te ontspannen, zich van die vreemde stof te ontdoen, welke tot hoesten aanprikkelst. Een ettervlokje is, wanneer het los geraakt, een zoodanig vreemd ligchaam in de luchtpijptakken, die de zelfstandigheid der longen doorkruisen, en dit wordt op deze manier naar buiten geworpen.

Maar hoe schokkend en aangrijpend is deze manier! Hoe weinig stemt dezelve overeen met de rust, welke zweeren van andere deelen vorderen en ook veelal hebben? Hoe zeer geeft zij aanleiding, om de ontsteking, welke de zweer voorafging wederom op nieuw te voorschijn te brengen en alzoo eene nieuwe zweer te doen ontstaan, of wanneer er van dezelve nog een overblijfsel aanwezig is, dit te onderhouden!

En indedaad, geloof ik, dat zich uit deze omstandigheden alleen een verschijnsel laat verklaren, hetwelk den zieken en zijnen nabestaanden dikwijls met hoop vervult en somwijlen zelfs den Arts bedriegt.

Zelden gaat namelijk deze ziekte gelijken tred, of, zoo als men gelooven zoude, bij opklimming voort, gelijk wij dit bij andere ziekten waarnemen.

Ge-

Gewoonlijk treden er tijdvakken van beterschap, om niet te zeggen van goede gezondheid, in. Wanneer de lijder geheel en al verloren schein, houden na eenen nacht, na eenen dag, hoest en uitwerping op; het zweet wordt minder. Reeds gelooven de zieke en zijne omstanders, dat alles uitgeworpen is, wat ziekelijk in de longen aanwezig was, en dikwijls mogen zij gelijk hebben; zij bedenken echter niet dat door de inspanning, welke de natuur hiertoe noodig heeft, op nieuw ontsteking ontstaat, op nieuw etter bereid wordt, zoo dat dan ook deze binnen korten tijd, met alle die toevallen te voorschijn treden, welke de eerste tijdperken vergezelden, tot eindelijk de krachten in het algemeen zoodanig afnemen, dat zulke tusscheertijden van beterschap geheel en al verdwijnen, en in zoo verre ook de hoest en uitering verminderen, doch wegsmeltend zweet, slapeloosheid enz. derzelve plaats innemen.

Eindelijk is er in de longen nog eene andere, de genezing verzwarende, bijzonderheid aanwezig. Het bloed stroomt door derzelve kanalen met eene snelheid, welke omtrent zeventien maal grooter is, dan die, welke in het algemeen de omloop des bloeds in het ligchaam heeft. Hoe weinig zich deze stelling volgens de leer der Haarbuisjes en der Wiskunde bewijzen laat, wordt zij echter wat de hoofdzaak aangaat voor den onkundigsten zelfs duidelijk, wanneer hij bedenkt dat eene zekere hoeveelheid bloed in denzelfden tijd den weg door de longen moet afleggen, welke eene gelijke hoe-

hoeveelheid gebruikt om het gansche ligchaam te doorstroomen. Om dit te verzinnelijken, stelle men zich de vaten der longen en die des geheelen ligchaams in eene vlakke uitgebreid voor. Welk eene onevenredigheid? Welk eene snelheid is er noodig, wanneer het bloed in het eerste geval niet achterblijven zal? Natuurlijk moet dit tot stolling van bloed en ontstekingen in de longen, meer dan ergens anders aanleiding geven. Zijn deze eindelijk eenmaal aanwezig, dan is het des te eerder mogelijk, dat zij door eene weinig vermogende invloed onderhouden worden.

Bedenkt men deze omstandigheid en overweegt men daarenboven den invloed van vele schadelijke dingen, aan welke de lijder zich niet onttrekken kan, en van vele heilzame, welke zijne huisfelijke omstandigheden hem verhinderen te genieten, dan moet het ons indedaad niet verwonderen, dat zoo weinig teringzieken genezen worden, en dat deze ziekte tot de zoodanige behoort, welke de kunst der Artsen meestal bespotten en de hoop der lijders bedriegen.

Onder deze omstandigheden mag nu vrijelijk menig een deze bladeren met vrees, mismoedigheid en gedeeltelijke vertwijfeling nederleggen, die dezelve vol vertrouwen in handen nam, om daarin troost, geruststelling en raad te vinden. Ik vertrouw intusfchen wederom ieder te kunnen bevredigen, wanneer ik hem op de volgende aanmerkingen oplettend maak.

II.

II.

Oorzaken der Tering.

Hoe zeker het ook is, dat de tering tot de ongenezelijkste ziekten behoort, waarop de dood volgt, wanneer zij eens groote vorderingen gemaakt hebben, heeft dezelve echter dit bijzondere, dat zij beter, dan eenig andere, voorgekomen en dat derzelve voortgang beter, dan in andere ziekten kan verhinderd worden, wanneer men slechts tijdig genoeg in staat is, om de oorzaken, welke haar voortbragten, te erkennen en weg te nemen.

De tering behoort ongetwijfeld ook tot die ziekten, welke men voor erfelijk houdt, d. i. men beweert, dat de zoon of dochter van een' teringzieken vader of van zoodanig eene moeder, dit lot insgelijks niet kan ontgaan en deze ~~daad~~zaak is niet te ontkennen, daar men haar in dezelfde familie, door vele geslachten heen, heeft waargenomen; er zijn evenwel zeer weinig menschen, die in dit geval door vermijding dier oorzaken, welke bij hun grootvader of grootmoeder de tering voortbragten, zich daarvoor niet zouden kunnen behoeden.

Die zoodanig eene ongelukkige aanleg geërfd hebben, doen best, om zich een beroep te wijden, welks nittoefenaars zeldzaam door deze ziekte aangetast worden. Alle handwerken bij welke uitwazemingen van dierlijke stoffen plaats hebben, verdienen in dit opzigt boven anderen de voorkeur.

keur. Zeepzieders, Lijm- en Darmfnaar Fabri-
keurs, Vleeschhouwers, Vellenbloters, Leerloijers,
Villers, Doodgravers, Visfchers, Schippers enz.
worden volgens ondervinding van vele Genees-
heeren zeer zelden flagtoffers dezer ziekte. Bij
Vleeschhouwers wordt dit evenwel het meest be-
waarheid gevonden.

De uitwazeming van geflachte dieren en het
gebruik van veel vleesch fchijnt bij den een' voor
de longen en bij den ander' voor het ligchaam in
het algemeen nuttig te zijn.

Dit alles zal intusfchen duidelijker worden, bij
eene naauwkeurige befchouwing der oorzaken,
welke gewoonlijk deze ziekte voortbrengen en
hieruit zullen wij dan ook de reden kunnen ver-
klaren, waarom de tering in onze dagen menig-
vuldiger dan eertijds wordt aangetroffen. Men
zal verbaasd ftaan bij de opgave van het aantal
zieken, het welk in één groot hospitaal aan de
tering lijdt.

In ons zakboekje voor de gezondheid van 1807
wordt verhaald, dat in het eenig en algemeen
ziekenhuis te *Weenen* in drie jaren van 1797 tot
het einde van 1799, 2735 menfchen ftierven.
Hoeveel dan in geheel *Weenen*, hoeveel in ge-
heel *Duitschland*, hoeveel in *Europa*? Een ge-
tal hetwelk bijna ongeloofelijk zijn zoude, indien
men in ftaat ware, hetzelfde bijeen te trekken. (*)

Groo-

(*) Ten einde den lezer eenig denkbeeld te geven over de
flagting, welke de tering onder het menschedom aanrigt, voe-
gen wij dit weinige hierbij. Vol-

Groote steden zijn zoo wel het graf der gezondheid als der zeden, en in dezelve vindt men deze ziekte het menigvuldigst, niet, om dat het groote steden zijn, maar om dat daarin die oorzaken in het algemeen het sterkst werken, welke de ziekte, zelfs bij de gezondste menschen, voortbrengen moeten, om te zwijgen van de zoodanige, die eene aangeërfdde, of eene op andere omstandigheden gegronde aanleg daartoe hebben.

Zoo aanstonds zal ik in het bijzonder over deze verschillende oorzaken spreken, die allen dit met elkander gemeen hebben, dat zij eerst eene veel of weinig belangrijke ontsteking toestand, aandrang van bloed, stolling van hetzelfde in de fijnste vaten der longen en dergelijke voortbrengen, met zoodanig gevolg, dat de eigenlijke tering niet zelden langen tijd wordt voorafgegaan door pijn en

op

Volgens SYDENHAM sterft het vijfde gedeelte der menschen aan de tering, en RICHTER voegt er bij, dat, wanneer men alle langdurige, ongenezelijke en uitterende ziekten, waarbij op het laatst de longen aangedaan zijn, slijm en etter worden uitgeworpen enz. hiertoe brengt, deze opgave veelligt niet overdreven is.

HUFELAND merkte op, dat in steden de 8ste, de 6de ja in London de 4de, en op het platte land de 20ste, 30ste de longtering bekommt.

En Dr. J. V. MULLER Geneesheer te Frankfort aan de Mein zegt (1811), dat volgens de sterflijsten, twee derde gedeelte der menschen, die aan langdurige ziekte sterven, door de tering weggerukt worden.

Vert.

op de borst, aanhoudende of spoedig voorbijgaande benaauwdheden, moeilijke ademhaling, bloedspuwing en honderd andere toevallen, die men nu eens al, dan wederom niet onder den naam van tering opmerkt, al naarmate deze in het vervolg met haren geheelen stoet van verschijnfelen te voorschijn treedt, of gelukkig nog in het begin gestuit wordt.

III.

Vervolg.

De bijzondere oorzaken, welke voornamelijk in staat zijn, om deze verschrikkelijke ziekte voorttebrengen, werken altijd in het algemeen eerst op het ligchaam, zoo dat daarna de longen aangedaan worden, of zij oefenen haren invloed terstond en onmiddelijk op de longen zelve uit.

Van de eerste soort zullen wij ook het eerst spreken.

1°.

Verkoeling

Is eene van de meest gewone oorzaken der tering, waarvan zich de reden gemakkelijk laat verklaren. Onze jongelingen en meisjes, in het bezit der bloeiendste gezondheid, zijn het aan hunne dunne dans-kleederen verschuldigd, waarin zij

B

zich

zich aan de sterkste en vermoedendste lichaamsbewegingen overgeven, dat zij dikwijls, zonder het te vermoeden, slagtoffers dezer ziekte worden; de uitwaseming wordt daardoor aanmerkelijk vermeerderd, de omloop van het bloed door het ligchaam in het algemeen en door de longen in het bijzonder buitengewoon versneld en van hier de uitdrukking, « het bloed kookt », die waarlijk niet overdreven is.

En wat zijn nu de gevolgen van deze verhitting?

Men meent zich verkoeld te hebben; zonder het echter te zijn snelt men naar huis en wel in eene lucht, die vochtig en koud, en zoo als gewoonlijk in den winter, voor de longen zeer na-deelig is, terwijl zij de uitwaseming onderdrukt en vermindert.

Zoo wordt dan hierdoor tot de zoogenaamde sterke verkoudheid, zinkingen op de borst en ontsteking in de longen aanleiding gegeven; er is slechts een' geringen aanleg noodig en het eene of het andere ontstaat; er behoeft slechts eene geringe onvoorzigtigheid van den lijder of van den Arts plaats te hebben en — de tering is geboren.

In het algemeen is alles, wat de uitwaseming des ligchaams langen tijd en in groote mate onderdrukt, van dien aard, dat het zeer ligt de tering veroorzaakt. En wel daarom:

De longen en de huid staan met elkander in eene zeer naauwe betrekking. Het ligchaam ontlast zich door de huid, d. i. door middel der
uit-

uitwafeming van eene menigte waterachtige en olieachtige deelen. Wordt de natuurlijke uitwafeming belet, dan hoopen zich deze stoffen ligtelijk in de longen op en geven alzoo gelegenheid tot verftopping, ontsteking, zinkingen enz. die dikwijls zeer hardnekkig zijn en veelal den overgang in tering voorbereiden.

De tering is bij jonge lieden in het bijzonder daarom zoo algemeen, dewijl de kleeding vooral van het vrouwelijk geflacht, met het klimaat onzer landftreek in het geheel in geene verhouding ftaat.

De dunne ftof, die men tot derzelfer vervaardiging gebruikt, de gewoonte, om hals en boezem geheel bloot te dragen, de korte mouwen, de dunne fchoenen en kousen, het niet algemeen dragen van broeken bij de vrouwen enz. brengt zeer veel bij, om de uitwafeming in het gure jaarfaizoen te verminderen en geeft gelegenheid tot fpoedige onderdrukking van dezelve; en vooral doet dit ook de togt, wanneer het meisje uit overijling verzuimt, om terftond omflagdoek, fhawl, jas, mantel of iets dergelijks te hulp te nemen.

De mode heeft reeds in *Parijs* zich met het verftand vereenigd, ont voor het minst aan de wanorde betrekkelijk de vrouwelijke borst een einde te maken.

Ach, mogt zij duurzaam in deze vordering volharden; zij heeft lang genoeg alle pogingen in het werk gefield, om onze fchoonen, het zwakst ge-

deelte des menschelijken geslachts, door Grieksche naaktheid te verwoesten. (*)

Hoe belangrijk eene warme kleeding zij, die in den winter de uitwaseming onderhoudt, daarvan moge het volgende ten bewijs strekken.

In *Engeland* en in de *Nederlanden* waar het klimaat omtrent gelijk d. i. vochtig, nevelig en koud is, heeft echter een groot verschil plaats betrekkelijk de veelvuldige verkoudheden en teringziekten. In *Engeland* zijn zij menigvuldig, in de *Nederlanden* zeer zeldzaam. (†)

In

(*) *Niet minder schadelijk dan het blootdragen van hals, borst en armen, is het thans zoo algemeen gebruik van Keurslijven.*

Deze vrouwelijke harnassen belemmeren bij het teedere meisje de ontwikkeling der borstholte, storen de natuurlijke omloop der vochten, en geven alzoo aanleiding tot misvormingen der ruggraad, aamborstigheid, bloedspuwing en tering.

Vert.

(†) *Wij willen met den Schrijver gaarn erkennen dat de tering in de Nederlanden minder algemeen, dan in Engeland heerscht, maar dat in ons Vaderland deze ziekte zeer zeldzaam is, strijdt met de ondervinding.*

Hoe wel wij in de bekroonde Gences- en Natuurkundige Verhandeling van de oorzaken, voorbehoeding en genezing der ziekten uit de natuurlijke gesteldheid van ons Vaderland voortvloeiende, door S. J. VAN DEN BOSCH Med. Doct. &c. Haarlem 1776, vinden opgeteekend, dat de tering zeldzaam is in de Provincie Zeeland, aan de monden van de

In de *Nederlanden* zijn de vertrekken groot, luchtig en zoodanig gebouwd, dat zij met moeite op onze, laat staan, op de *Nederlandsche* manier verwarmd kunnen worden. Die deze in den winter ziet, schroomt dezelve binnen te treden. In vele kamers vindt men noch schoorsteen, noch kagchel, welke laatste, ook aldaar in het algemeen weinig bekend is. Waar een schoorsteen is, daar worden, het zij uit spaarzaamheid, het zij uit gewoonte, vijf of zes turven op den haard te zamen gezet, boven op met eene gloeiende kool voorzien en wanneer nu allengs de helft verbrand is, dan gevoelt iemand, aan beter stookten gewoon,

B 5

flechts

de Maas en den Rhojn, in het hooge gedeelte van 's Hertogenbosch, op het eiland Overflaké, in de steden Middelburg, Zierikzee, Nijmegen, Coeverden enz.; lezen wij daarin echter ook, dat deze ziekte vrij algemeen is in Rhojnland, in de Provinciën Holland, Overijsfel, Drenthe, Groningen en Vriesland; in het lage gedeelte van 's Hertogenbosch; op het platte land omtrent Nijmegen; op het eiland Marken, en vooral in de steden Rotterdam, Leiden, 's Gravenhage, Zutphen, Appingadam, Delfzijl, Harlingen enz.

Naar de berekening van den Heer DIERQUENS (getrokken uit de verzameling van naauwkeurige lijsten opgemaakt uit de oorspronkelijke registers enz. 's Hage 1774) werden in 's Gravenhage gedurende 19 jaren 4192 menschen door de tering weggerukt, van de 24836 gestorvenen, het geen omtrent $\frac{1}{4}$ gedeelte van het geheel is, terwijl dit getal te Rotterdam bestendig $\frac{1}{4}$ gedeelte onder de overledenen uitmaakt.

,,Vol-

flechts eene geringe warmte, waarvan de vrouwen evenwel geen genot hebben. Deze zitten aan het venster met de voeten op eene vuurstoof, terwijl de plaats bij den schoorsteen uitsluitend aan de mannen behoort.

Men denke ook nog aan het in de *Nederlanden* gebruikelijke waschen, schuren en dergelijke, hetwelk de dampe en koude kamers nog vochtiger en kouder maken moet.

Desniettegenstaande weet men van zinkingen en van teringen in de echt Nederlandsche familiën van ouden oorsprong in het geheel niets. De goede gesteldheid des ligchaams zal zeker het hare bijdragen, dat de gevolgen hiervan achterwege blijven, dewijl zoodanige lichamen ook meestal van goede longen voorzien zijn.

Het

„*Volgens onze sterflijsten*” (1774 — 1813) zegt C. J. NIEUWENHUIS (*Proeve eener Geneeskundige plaatsbeschrijving der stad Amsterdam 2de Deel bl. 47 &c.*) „*sterven hier jaarlijks 1057 inwoners aan de tering; deze sterfte verhoudt zich alzoo tot de algemeene jaarlijksche sterfte als: 7. tot 1. of onder de 1000 dooden zouden wij 126 aan tering tellen, terwijl in Weenen waar de longteringen als het ware te huis zijn, van de 1000, 110 tot 111 daaraan sterven. Dit is zoo overdreven, dat wij met grond kunnen vooronderstellen, dat onder het rubriek-tering niet alleen, die aan longteringen, maar ook velen van de gestorvenen aan andere uitterende ziekten geplaatst zijn. Nogtans moeten wij bekennen, — hoewel onze stad in een goed gerucht wegens de longtering staat — dat de longteringen hier niet zoo zeldzaam voorkomen als men in het algemeen geloof*”.

Vert.

Het krachtig voedsel, de goede wijn, het vleesch en dergelijke, kunnen ook wel iets ten goede medewerken, om dat de Nederlander voor een gedeelte hierin zijne levens-vreugde zoekt.

De warme kleeding van beide geslachten heeft zonder twijfel hieraan grootelijks deel. Vreemdelingen hebben hiervan weinig of liever in het geheel geen begrip.

Men draagt aldaar in de eerste plaats twee hemden. Tusschen deze dragen man en vrouw een wollen borstrok met mouwen. Beide hebben wollen onderkousen aan. Over deze kleederen trekken beide seksen een soort van klein wollen vest zonder mouwen heen, hetwelk, zij eene *Gezondheid* noemen, om dat zij het voor gezond houden.

Sommige omwinden zich daarenboven met eene fijne wollen stof, voor dat zij gelijk alle andere — een linnen vest met mouwen en de rok aantrekken, waarover zij als het weder koud is, ook nog een sehanslooper aandoen, d. i. een pels, of een' rok van dikke stof met flanel gevoerd.

Het is natuurlijk, dat zij van de koude lucht weinig kunnen gevoelen, en dat hunne uitwaseming regelmatig blijven moet, dewijl alle kleeding bijna van wol is. (§)

B 4

Al-

(§) *Hoewel zoodanige gebruiken en eene dergelijke klederdragt, als door den Schrijver is opgegeven, nog heden bij ons hier en daar op het land, in kleine plaatsen en onder zeelieden worden aangetroffen, is echter zeker, dat het thans*

in

Alhoewel deze echt Nederlandsche kleedingsmanier weinig met de schoonheid des ligchaams schijnt overeenstemmen, moeten wij echter in het algemeen hen in het gebruik van flanellen borstrokken, onderbroeken en kousen navolgen, zoodra wij ons niet regt gezond bevinden, aan veel natte bloot gesteld zijn, zeer dikwijls door verkoudheden en zinkingen geplaagd worden en vertrekken bewonen, die tegen het noorden, of in kelders gebouwd en van daar vochtig en koud zijn.

Men zorge steeds voor eene behoorlijke warme kleeding der voeten.

« Het hoofd koud, de voeten warm!» was het geheim hetwelk de groote BOERHAVE zijnen tijdgenooten achterliet.

« De beenen,» zegt HILDEBRAND een beroemd Geneesheer, « staan met de borst in een bijzonder verband. Van hier kan men dikwijls door warme voetbaden de hevigste toevallen in de borst verminderen. De hofraad LODER nam bij een jong man,

in grootere sleden, vooral bij andere sekse met de kleeding geheel anders gesteld is.

De gegoede vrouwen en meisjes mogen zich door de meer en meer in gebruik komende jassen en mantels tegen de koude buitenlucht beschutten, maar die daarvan geen gebruik kunnen of willen maken en evenwel, om dat de mode het beveelt, dun gekleed gaan, moeten dikwijls voor het eene en andere zwaar boeten, — eindelijk veelal gezondheid en leven opofferen.

Vert.

man, eene longtering waar, welke hij aan het verdrijven van stinkend voetzweet door koude baden verschuldigd was. Ik heb gelegendheid gehad, om meer zulke waarnemingen te doen en ben volkomen overtuigd, van den nadeeligen invloed, welke natte voeten op de gezondheids-toestand der borst hebben.

Die zijne voeten voor natte en koude weet te bewaren, behoedt zich dikwijls voor borstongemakken van velerlei soort, zinkingen en dergelijke, zoowel als voor kwaadaardige ziekten der borst, wier gevolgen, menigmaal nadeeliger zijn, dan men in het algemeen denkt.

Hierop moeten vooral onze vrouwen letten bij hare gewone der gezondheid nadeelige kledingsmanier; want menig een heeft veelligt eerder aan hare koude voeten en haar verhit ligchaam hoest en tering te danken, dan aan een glas water enz."

De papieren zolen in de schoenen, de dunne katoenen kousen zijn waarlijk geheel en al ongeschikt, om aan dezen wenk te gehoorzamen, en om deze onheilen te ontgaan.

Het gebruik van koude baden en van koude voetbaden, verdient in dit opzigt eene bijzondere overweging.

Het verkeerde denkbeeld, dat het nemen van koude baden versterkt, verlokt menig een daartoe, die in dit opzigt gegronde reden had, dezelve te vermijden. De koude lucht, zoo wel als het koude bad, drijven het bloed van de uitwendige naar de inwendige deelen. Zijn de vaten der longen

zwak, dan zijn zij des te geschikter, om eene buitengewoon groote hoeveelheid bloed op te nemen en, wanneer zij daardoor verbroken worden, wanneer bloedspuwing, bloedhoesten, de gevolgen er van zijn, of wanneer er ontsteking in de borst ontstaat, wat anders heeft er dan schuld aan, dan het onbedachtzaam blootstellen aan deze nadeelige invloeden?

In den zomer, behalven in die zoo als hij in het jaar 1807 was, moeten wij met de koude baden en voetbaden voorzigtig zijn, vooral echter de zoodanige onder ons, die op eene of andere wijze neiging of aanleg hebben, om teringziek te worden. Zelfs de zeebaden, waarvan men zoo veel tot lof weet te verhalen en die ook in warme landstreken, uit hoofde der daarin bevatte zoutdeelen, zeer voordeelig op de huid kunnen werken, zijn evenwel hier zeer ligt in staat, wanneer zij tevens door koude werken, om dezelfde nadeelige gevolgen te veroorzaken.

Een jong man, verhaalt BEDDOES een Engelsch Geneesheer, verzwakt door jeugdige buitensporigheden, hoopte door het zeebad hulp en krachten te verkrijgen. Hij dwaalde niet alleen, maar kreeg zelfs reeds na de derde indompeling een' droogen hoest, die met elke herhaling van het bad toenam en eindelijk de tering met eene ongeloofelijke snelheid veroorzaakte, van welke hij ook niet genezen werd.

De jonge man had reeds eenige bloedverwanten aan deze ziekte verloren en hoogst waar-
schijn-

schijnlijk was bij hem een geërfde aanleg aanwezig, die nu hierdoor eensklaps ontwikkelde en zonder het gebruik der baden veelligt niet zoo spoedig te voorschijn gekomen ware.

Gewoonlijk sleept de invloed der koude zulke gevolgen in de werktuigen der borst na zich, wanneer deze zeer verhit zijn en daarom is

2°.

Koud Drinken

Zoo dikwijls eene oorzaak der tering geworden, wanneer jongelingen of meisjes zich door dansen, loopen, spreken enz. verhit hadden, en dan hun dorst wilden leschen. De longen worden door alle sterke bewegingen des ligchaams nog meer dan het ligchaam zelf aangetast; de reden hiervan, hoewel reeds vroeger opgegeven, bestaat daarin, dat het bloed veel sneller in derzelve vaten wordt rondgevoerd, dan in die der overige deelen van het ligchaam. Sterke bewegingen veroorzaken altijd eene versnelde omloop van het bloed, en deze moet alsdan in de longen nog des te sneller zijn. Terstond wordt nu een glas koud water, bier enz. gedronken, en dit ontnemt het ligchaam spoedig de warmtestof, welke bij versnelde omloop van het bloed in die mate vermeerdert, naar mate deze bespoedigd is; de fijnste vaatjes der longen trekken zich eensklaps te zamen, zoo dat verstopping en ontfleking in dezelve daarvan het meest gewone gevolg zijn, en waaruit
de

de tering nu zeer gemakkelijk voortspuit. Vele menschen bekwamen onmiddelijk na eenen kouden dronk, uit deze oorzaak hevige ontstekingen in de longen.

Dr. LAUBENDER kende in *Frankrijk* eene bron, wier water zoo koud was, dat ieder, die er uit dronk, door een' hardnekkigen hoest en indien hij dezen verwaarloosde, door de tering aangetast werd. (*)

Wanneer men op het land tegen deze waarschuwing zeer dikwijls ziet zondigen, en men aldaar echter de tering veel zeldzamer dan in steden waarneemt, moet men zich daarover niet verwonderen. Hier behoeden voornamelijk de volgende omstandigheden.

De gesieldheid van het geheele ligchaam is aldaar krachtvoller en daarom verdragen ook de longen der landlieden vele nadeelige invloeden zonder gevolg, dewijl zij daarvoor minder gevoelig en sterker zijn. Daarenboven doet de gewoonte hier ook veel af. De Rusfische en Noorweegsche boer vreest zoodanige gevolgen niet, hoewel hij in dit opzigt nog meer zondigt.

Wij moeten echter hier niet vergeten te melden, dat het gebruik van kouden drank bij hen geen plaats heeft na, maar gedurende de kracht
in-

(*) *Zou het kunst-ijs, uit sappn van verkoelende vruchten bereid, hetwelk ook in den zomer hier te lande gebruikt wordt, dikwijls minder nadeelige gevolgen hebben?*

inspanningen en bewegingen, welke daartoe aanleiding geven. Wat de koude drank bederft, wordt dan terftond door de fterke ligchaams beweging wederom goed gemaakt.

30.

Het inademen van zeer koude Lucht

Kan hier even als het gebruik van zeer koude dranken werken.

Wanneer de longen door fpreken, danfen enz. fterk verhit zijn, gevoelen zij de koude lucht omtrent zoodanig als de keel, flokdarm en maag de koude van eenen dronk. Het komt hier niet zoo zeer op het water, het bier, de lucht enz. aan, als wel op de verfchillende warmtegraad (temperatuur). Is de lucht vochtig en koud, als dan neemt zij niets van die ftoffen op, welke in de gedaante van damp door de longen worden uitgewafemd, en het gevaar wordt alzoo des te grooter.

Die derhalven in den winter eene fterk verwarmde kamer verlaat of anders zijne longen zeer verhit heeft, moet de koude buitenlucht of den guren hem tegenwaaijenden wind, door een wollen doek voor den mond te houden, trachten af te keeren.

Waarlijk, vele verkoudheden, zinkingen, ontstekingen in de longen en teringziekten zouden verhinderd en voorgekomen worden, indien men deze geringe voorzorg in acht name.

IV.

Vervolg.

Alles wat het ligchaam in eenen aanmerkelijken graad van zijne krachten berooft, verzwakt ook de longen en geeft om die, of om eene andere reden, welke niet altijd te verklaren is, ligtelijk aanleiding tot de tering.

Van hier is het, dat

4°.

de Wellust en het verlies van Vochten

zulke algemeene oorzaken der tering zijn, die daarop terstond volgt, of eerst bij de naastvolgende gelegenheid, welke zich voordoet, geboren wordt. Deze laatste zoude niet ontstaan, wanneer de genoemde oorzaken niet daartoe den eersten grond gelegd hadden.

Hoe menig vroeg rijp offer ziet men ten grave dalen, om dat het zich aan den wellust had overgegeven! Hoe menig jongeling betaalde den tol der natuur, hoe menig jong echtgenoot stierf, om dat zij zich niet wisten te matigen! Die het onmiddelijk gevolg hiervan niet zag naderen, ondervond het, terwijl eene weinig beteekenende verkoudheid hiertoe den overgang voorbereidde, of eene andere ziekte als zenuwkoorts enz. dezen overgang voleindigde.

Het tijdperk der jongelingsjaren verdraagt het minst dit verlies van sappen; onverschillig of dit

ver-

verlies bestaat in bloed, zaad, (*) darmlijm, speekfel en meer dergelijke. (†) De te vroegtijdige bijlaap, welke voor het twintigste jaar eigenlijk niet moest plaats hebben, het veelvuldig tabakrooken, het aderlaten en het innemen van purgeermiddelen, zijn als zoo vele oorzaken der tering te beschouwen. De Geneeskundigen hebben het nadeel hiervan reeds voor langen tijd bewezen en wij moeten het ook aan hun overlaten, om over derzelve nut, in enkele gevallen, te oordeelen.

Het is een bewijs voor het gebrekkig toezigt op de uitoefening der Geneeskunst, dat men aan el-

(*) *Dat de te vroegtijdige en te menigvuldige omhelzingen de jeugdige ligchaams krachten uitputten en tot allerlei kwalen — tering enz. aanleiding geven, weet bijna ieder door dagelijksche opmerking; maar niet zoo algemeen is het bekend, dat de zelfbesmetting (onania), door het tegen natuurlijk ontlasten van de edelste sappen, de ontwikkeling en groei des ligchaams belet, de kracht van ligchaam en ziel vertoert, en eindelijk de jeugdige slaven dezer afschuwelijke ondeugd een kwijnend leven doet leiden, of door niet te genezen uittering in het graf sleept.*

Vert.

(†) *Voeg hierbij het te veel en te langdurig zogen der vrouwen; want hoe vele jeugdige moeders, die hare zuigelingen naar mate harer krachten of naar mate harer toestand als echtgenoot te veel en te langen tijd de borst reiken, worden daardoor aanmerkelijk verzwakt en — eindelijk, voor zij het vermoeden, door de tering overvallen!*

Vert.

elken Apothekar en aan elken onwetenden bad-
stoofhouder veroorlooft over purgeermiddelen te
beschikken en aan ieder, die dezelve verlangt uit-
tereiken. (*) Met mismoedigheid en droefheid in
het hart zie ik, helaas! iederen marktdag onze
Apothekarswinkels opgevuld met landlieden, ten
einde purgeermiddelen te vragen en — te ont-
vangen.

In de steden verdooft de stem der Geneeskunde
reeds voor een gedeelte die van het vooroordeel,
waardoor men in den waan gebragt was, dat deze
middelen de onzuiverheden des ligchaams, het-
welk men zoo gaarn bij eene morfige schotel ver-
geleek, konden ontlasten.

Dit heeft, helaas! tot hier op het land geen
plaats gehad; er zijn nog zoo vele landkwakzal-
vers, die aan deze leer regt vlijtig gehoorzamen.

V.

Vervolg.

Vele ziekten veroorzaken door het verband,
waarin de deelen, die voornamelijk aangedaan zijn,
met de longen staan, ligt in het vervolg de te-
ring. In de eerste plaats staat ten dezen opzichte

5°.

de Venus-ziekte

bekend. Daar in alle venerische ziekten voor-
na-

(*) *In dit opzigt gaat het bij ons niet veel beter!*

namelijk de klieren aangedaan zijn, en er in de longen eene groote menigte dezer buitengewoon vaatrijke ligchamen aanwezig is, moeten wij ons niet verwonderen, wanneer deze in ontsteking geraken en daardoor allengs eene vernieling in hunne zelfstandigheid plaats grijpt, welke zelfs tot in de longen zich uitstrekt.

Dat de tering uit deze oorzaak voortspruitende zeldzaam is en dat zij niet zelden, wanneer men deze oorzaak ontdekt heeft, gelukkig genezen wordt, schijnt een gevolg te zijn van de meer doelmatige en voorzigtigere geneeswijs, welke wij thans tegen de venerische ziekten aanwenden; ongetwijfeld zal ook het voorzigtiger toedienen des kwiks tot deze weldadige zeldzaamheid het zijne bijdragen. Eertijds was de tering veelal het lot van hem, die aan de venus-ziekte leed, om dat men door aderslaten, purgeren en zweeten, zonder omzigtigheid het ligchaam verzwakte en met iederen drop, welke uitgeworpen werd, een dropje vergift meende te ontlasten. De ingebeelde pijnen der hel werden dan bij den ongelukkigen lijder verwezenlijkt. Hij genas mogelijk van zijne chankers, maar werd spoedig het offer eener nieuwe ziekte, welke men hem, zonder het te weten had ingeënt.

Inzonderheid geloofde men geen venerisch ongemak zeker, of liever in het geheel niet, te kunnen genezen, wanneer men het kwik niet in zoodanige hoeveelheid en op zoodanigen manier toediende, dat er eene sterke kwijling op volgde,

welke men dan vlijtig zoo lang onderhield, tot de spijsvertering onherstelbaar verloren en de klieren tot den uitersten graad bedorven waren. (*)

Zoo geeft

6°.

de Schurft

ook niet zelden gelegenheid tot eene daarop volgende tering, wanneer zij door uitwendige, zoogenaamde teruggdrijvende middelen spoedig genezen wordt. Dikwijls zag men de gezondste mensch eensklaps kortademig en spoedig daarna teringziek worden, wanneer eene sterk etterende schurft door zwavelzalven, met lood bezwangerd water, of loodzalven, zonder de noodige omzigtigheid genezen werd. Schurft, die zeer lang geduurd heeft, over het geheele ligchaam verspreid is en sterk ettert, eischt meer dan gewone omzigtigheid, dewijl huid en longen met elkander in eene zeer naauwe betrekking staan. Bij zoodanig eene schurft wordt dagelijks eene aanmerkelijke hoeveelheid van vochten afgescheiden, en de geheele huid is aan eene zweer gelijk, houdt derzelve afscheiding in eens op en werpen zich deze stoffen op de longen dan veroor-
ken

(*) *Ik genees ieder jaar veelligt honderd en meer lijdens van de venus-ziekte, zonder dat een derzelve aan het kwijlen geraakt.*

Aanm. van den Schrijver.

ken zij daar ligt eene ontsteking, die meestal naauwelijks merkbaar is, maar evenwel des te merkbaarder door de tering gevolgd wordt.

Wanneer men hoort, dat de tering door de inënting der schurft genezen is, behoeft men zich slechts deze manier van ontstaan voor den geest te brengen, om de mogelijkheid en de wijze van geneezing te kunnen verklaren.

In het algemeen ligt

7°.

in Uitslag-ziekten van allerlei aard

niet zelden de oorzaak dezer schrikkelijke ziekte. Deze waarneming vindt vooral hare toepassing op de

Mazelen.

Daar bij deze eene ontstekingachtige toestand der ademhalings-werktuigen en eene groote neiging der vochten naar de huid plaats vindt, kan eene ondoelmatige behandeling van deze ziekte ligtelijk eene nadeelige werking op de longen uitoefenen. De zoogenaamde naar buiten drijvende en zweet bevorderende middelen behoeven slechts in eene groote hoeveelheid toegediend en de kamer, de spijzen, het bed enz. des lijdens sterk verhit te worden, om de ontstekingachtige toestand in eene wezenlijke ontsteking der longen te doen overgaan, welker einde of uitgang dan dikwijls van de zoo aanstonds genoemde soort is. In

tegendeel behoeven ook slechts de voorzigtigheidsmaatregelen veronachtzaamd te worden, die de Geneesheer aan de hand geeft, om eene zachte uitwafeming der huid te onderhouden, dezelve, thans zoo buitengewoon gevoelig, te sparen, of tegen de inwerking der koude te beschermen en men heeft hetzelfde gevolg, ofschoon van eenen anderen aard, te wachten.

Hoe menig een, die in de jongelingsjaren teringziek werd, was de aanleg daartoe verschuldigd aan achteloosheid en verwaarloozingen van deze soort in zijnen kindschen leeftijd!

Pokken en Roodvonk

kunnen ook op dezelfde manier tot deze ziekte gelegenheid geven, waarom ik ook hier van dezelve met een paar woorden melding maak. (†) Diegene verdient echter meer opmerking, welke na

Uitslagen op het Hoofd

hoewel niet terstond volgt, maar toch evenwel
vroeg-

(†) *De ontstekingsaardige gesteldheid van het geheele lichaam vooral der keel, welke gewoonlijk bij het roodvonk aanwezig is, kan door achteloosheid, zoo wel als door verkeerde leefregel en behandeling ligt eene ontsteking der longen veroorzaken, waarvan de tering, zoo als wij boven zagen, maar al te dikwijls het noodlottig gevolg is. Na afloop der ziekte kan ook het te schielijk blootstellen der zeer dunne en gevoelige huid aan koude, togt enz. spoedig aanleiding tot deze doodelijke ziekte geven.*

Vert.

vroegtijdig voorfpeeld en ook volkomen verhinderd kan worden.

Zij volgt op deze uitflagen, wanneer men dezelve niet door doelmatige in- en uitwendige, maar door zoodanige geneesmiddelen geneest, welke de huid buitengewoon prikkelen en derzelve poriën toefluiten, of zoo als men het noemt, het uitflag terug drijven. Het geheele hoofd is fomwijlen aan eene zweer gelijk, in welke vele fappen afgefcheiden worden. Hoe weinig ook dit verlies met de gezondheid des ligchaams beftaanbaar kan gerekend worden, is echter eene te fpoedige ftuiting van deze uitvloeiing niet minder nadeelig: want meestentijds werpen zich deze terug gedreven vochten op de longen en zonder twijfel daarom, dewijl deze zeer teedere en rekbare deelen zijn; ftikzinkingen, plotfelijke dood door beroerte enz. zijn na een te fpoedig genezen kwaadzeer (*) de meest gewone gevolgen, evenwel kan ook daarop die ziekte volgen, waarover in dit werkje gehandeld wordt.

In allen gevalle kan eene gevreesde tering, die door zulke huidziekten veroorzaakt is, in haren voortgang verhinderd worden; want hierbij heeft meest altijd eene ontaarding der weiachtige voch-

C 3

ten

(*) *Aan moeders en opvoedsters van kinderen herinneren wij, dat dit ook op de zoogenaamde melkkorst der zuigelingen, dauwworm en andere langdurige en vochtige uitflagen van het hoofd, kan toegepast worden.*

Vert.

ten plaats, de klieren zijn gewoonlijk ziekelijk aangedaan, en daar in de zelfstandigheid der longen eene menigte klieren als het ware zijn ingeweven, nemen deze in de gevolgen ook daaraan deel; van hier de zoogenaamde kropzeerige en knobbelige teringen, die echter in de vroege jeugd kunnen voorgekomen worden.

Onder alle ziekten, waarop de tering het meest en het gemakkelijkst volgt moeten vooral

8°.

de Verkoudheden en Zinkingen

genoemd worden. Hoe vele houden in het begin hunne ziekte voor niets anders, dan voor eene verkoudheid en verwaarloozen deze uit achteloosheid! Bij hoe velen was de ziekte in den aanvang slechts eene verkoudheid en werd tering door onverantwoordelijke onachtzaamheid! Men behoorde niet te vergeten, dat verkoudheid deze gevolgen op tweederlei manier hebben kan. Ten eersten door te groote afzondering van slijm, die eindelijk het ligchaam verzwakt en de zoogenaamde slijm-tering voortbrengt. Ten tweeden door ontsteking, die zich het eerst in de luchtpijp vertoont en van daar zeer ligt tot in de longen kan voortgaan. Deze ontsteking gaat, gelijk elk andere, bijna even zoo dikwijls in verettering over, als zij zich gelukkig verdeelt. In het laatste geval zijn de luchtpijp- en longteringen daarvan de meest gewone gevolgen.

Het

Het vooroordeel, dat verkoudheid eene weldadige poging der natuur is, om het ligchaam van eene menigte nadeelige en bedorvene stoffen, die daarin opgehoopt zijn, te ontdoen, dat zij als een welkome gast moet beschouwd worden, dat met en door haar eene zware ziekte wordt voorgekomen enz., dit vooroordeel, zeg ik, moet vooral door alle Geneesheeren met ijver bestreden worden, dewijl hetzelfde nog onder vele der verlichtste en meest beschaafde menschen heerscht. Daarom zegt ook TISSOT: Het vooroordeel, dat eene verkoudheid nimmer gevaarlijk zij, is eene dwaling, die dagelijks vele menschen het leven kost, ja meer dan het zwaard of de pest ombrengt.

« Eene verkoudheid hoe gering, of gewoon ook, » schrijft VOGEL, « zij moge bestaan in niezen, of hoesten enz. is altijd eene ziekte, die de gezondheid verzwakt en de borst aantast. Het is eene langbekende en door vele voorbeelden bevestigde waarheid, dat eene verkoudheid, die dikwijls wederkeert, een teeken is van eene zwakke gezondheid en eene neiging aantoonst tot toring, of andere langdurige ziekten, welke vooral ontstaan na dikwijls belemmerde uitwaseming, op hoop van vochten in de longen, of in de halsklieren, welke laatste daardoor somwijlen zoo hard als steen kunnen worden. Hoe langer eene verkoudheid duurt des te nadeeliger wordt zij. Het hoesten schokt de borst, verzwakt de longen, drijft het bloed naar het hoofd, belet den slaap,

vermindert den eetlust, belemmert de spijsvertering, doet het geheele ligchaam sterk aan en het gevolg is eindelijk eene uitterende koorts, waarmede veeltijds jaar en dag verloop en kunnen, eer de dood volgt."

« In het jaar 1752, » verhaalt HUXHAM, « werd bijna ieder door een zinkingaardige hoest aange- tast en eene groote menigte stierf aan — uitte- ring. Zoodanig een hoest is vooral bij jonge personen, die tusfchen de 18 en 26 jaren oud zijn, een teeder ligchaam en zwakke longen heb- ben, langdurig en gevaarlijk en wanneer de zin- kingen algemeen heerfchen, fterven daaraan vele oude lieden en — een groot aantal kinderen. De geringfte verkoudheid kan in het gezondfte lig- chaam gevaarlijk worden, wanneer zij verwaarloosd wordt, en door misflagen in diët en leefregel of door verkeerde geneesmiddelen verergert. Men- fchen, die dikwijls aan verkoudheden lijden, wor- den daartoe meer en meer geneigd, dewijl zij daardoor verzwakken en de vatbaarheid daarvoor bij hen met de toenemende zwakte des ligchaams vermeerderd. Vele worden in de lente van ieder jaar door eene verkoudheid aangetast, die, wan- neer zij zich daarbij behoorlijk in acht nemen, met den zomer gewoonlijk wederom verdwijnt. Wordt dezelve echter niet behoorlijk behandeld, blijft de zieke bij zijne gewone levensmanier, ge- bruikt hij veel vleeschspijzen en verhittende dran- ken, of neemt hij zelfs prikkelende geneesmid- delen in, mydt hij zich niet voor den invloed der
bui-

buitenlucht, waarvoor hij zeer gevoelig is en heeft hij daarbij geene goede sterke borst, eene krop-
 zeerige gelliedheid en bij een teeder vaatgestel,
 eenige scherpte in de vochten, dan kan zijne verkoudheid ligt verstoppingen, verhardingen, bloedspuwing, ontsteking, verettering en een uitterende koorts ten gevolge hebben, waarop de dood niet zelden reeds in Mei volgt. Uit hoofde van den spoedigen overgang van koude in warmte, wegens het natte voorjaar en het overvloedig gebruik van vleesch - spijzen en gegiste dranken zijn de verkoudheden in *Engeland* zoo gevaarlijk." (*)

VI.

Vervolg.

Er zijn zeer vele dingen, welke, onmiddellijk nadeelig op de longen werkende, de tering kunnen voortbrengen. Vele kunstenaars en handwerklieden, zoo wel als de inwoners van sommige steden, zijn daarom meer dan andere, aan deze schrikkelijke ziekte onderhevig. Thans zal ik met den lezer de meest gewone gelegenheid gevende oorzaken van deze soort doorloopen.

C 5

Me-

(*) Die meer van de verkoudheid verlangt te weten, leze een werkje van den Schrijver dezes getiteld: *Schnupfen und Husten, in het Nederduitsch de Artz of Geneesheer, IIde Deel 1ste Stuk bl. 34, VIde Deel 1ste Stuk bl. 284. TISSOT raadgeving voor de Gezondheid van den Gemeenen Man, bl. 95 en andere.*

Vert.

Metaalachtige Dampen.

Bergwerkers, Lettergieters, Geelgieters, en in het algemeen allen, die zich met gieten of smelten van lood, koper, kwikzilver, rottekruid en dergelijke metalen bezig houden, zijn daarom zeer gewone slagtoffers der tering en wel voornamelijk zijn dit de arme Bergwerkers, bij hun slecht voedsel, bij hunne zorgen, onreine woningen enz. welke alleen op zich zelve reeds voldoende zijn, om deze nadeelige gevolgen te kunnen veroorzaken. Onder onze Lettergieters heb ik vele teringzieken behandeld en ben slechts zelden in staat geweest, om eenen enkelen te kunnen redden.

Hoedanig deze metaalachtige dampen op de longen werken, laat zich niet altijd voldoende verklaren. Sommige schijnen een bijtend vermogen te bezitten en door hunne scherpte de kleine vaatjes der longen te beledigen, zoo dat er bloedspuwing en dergelijke op volgen; andere schijnen de levenskracht te verminderen en de beweging der longen te belemmeren, zoo dat daardoor verstopping ontstaat. Veel zal ook wel de levenswijs van deze lieden hiertoe bijdragen.

Menschen die bij hunnen arbeid

Fijn Stof

moeten inademen, lijden daardoor meer schade voor hunne gezondheid, dan men gewoonlijk denkt. Van hier staan vooral Metselaars, Molenaars, Paruikenmakers Kappers, Glas- Staal- slijpers

pers en alle dergelijke arbeiders voor de longtering bloot. Reeds LINNEUS merkte in *Zweden* op, dat Molensteenhouwers zelden over de 50 jaren leefden en vele voor dien tijd reeds door deze ziekte weggerukt werden. Onze werklieden in zandsteen ondergaan meerendeels dit lot voor hun 40ste jaar. Wat de Staalslijpers aangaat, bij hen neemt men hetzelfde verschijnsel waar, vooral in Geweer- en Knoop-Fabrieken. In die van *Postdam* b. v. worden de meeste arbeiders van deze soort slagtoffers der tering en indien het hooge loon en de goede verdienst deze menschen niet tot werken in deze fabrieken verleidde, zouden vele er van zonder twijfel stil moeten staan.

Bij Kappers ziet men deze ziekte zeer menigvuldig. Het veelvuldig loopen langs de straat, bij elk weder en dikwijls in eene dunne kleeding, bij slecht voedsel, tast de longen van alle zijden aan.

Onder het uitoefenen van zulke beroeps bezigheden worden die stoffen, welke men daarbij gebruikt door de inademing in de longen gevoerd, zij verstoppem eindelijk de fijnste takjes en klieren der luchtpijpstakken, brengen daarin ontsteking, knobbels, verettering en eindelijk de tering voort, wanneer niet eene zeer bijzondere en sterke gesteldheid des ligchaams voor zulke gevolgen behoedt.

Wanneer men ziet, dat Molenaars en Bakkers bij hunnen arbeid aan dergelijke nadeelige invloeden zijn blootgesteld en men deze ziekte bij hen veel zeldzamer, dan bij de genoemde arbeiders

ders waarneemt, geloof ik, dat men dit alleen hebbe toeteschrijven aan de sterk voedende en overvloedige spijs, welke lieden van dit ambacht gebruiken. Men treft slechts weinig Molenaars en Bakkers aan, die er mager, zeer vele echter, die er wel gevoed uitzien. Hun gewin stijgt of daalt steeds met den prijs der noodzakelijkste levensbehoefsten; zij zetten weinig op het spel en winnen rijkelijk.

In groote steden waar bij droog weder de lucht met stof overladen is, worden de teringen menigvuldig waargenomen, zoo als b. v. te *Berlijn*, *Leipzig* en vooral in *Weenen*. Hier kan men in vele straten de dichtst gesloten kamers niet voor het indringen van stof behoeden, om dat het door de kleinste openingen der vensters heendringt en wanneer er een sterke wind waait, moeten de longen daarvan ook zeer veel inademen. Rekent men nog hierbij, dat daar eene menigte menschen veel en snel loopen, bij hooge trappen moeten opklimmen enz., dat zij zich bij verkoudheid of ongesteldheden van anderen aard niet in acht kunnen of willen nemen, dan behoeven wij ons waarlijk niet te verwonderen over het groot aantal menschen, dat aldaar aan de tering sterft en waarvan wij reeds vroeger melding maakten.

Wat *Leipzig* aangaat, hierbij komen vooral de wandelplaatsen langs de groote wegen in aanmerking. Bij aanhoudend droog weder drijft hier de wind, of een snel voortrollende wagen wolken van stof in de hoogte, waarin men bijna zoude
stik-

stikken en die dikwijls een' donkeren rok omtrent geheel wit verwen. Slechts op eenige punten, die men op zulke dagen vermijden kan, leidt de wandelweg derwaarts, maar de mode, die alles gebiedende koningin, heerscht hier in hare geheele grootheid. Ieder wandelt en dringt naar de groote rijweg, de lommerrijke, afgelegene en slingerende paden, waar de nachtegaal slaat en de acacia bloeit, bezoekt niemand, om dat het — de mode niet is.

VII.

Vervolg.

Menschen, die hunne longen dikwijls en sterk in beweging moeten brengen, zijn vooral aan deze ziekte onderhevig, daarom worden Zangers, Tooneelspelers, Muzikanten die op blaasinstrumenten spelen, Redenaars, Onderwijzers en dergelijke, zeer dikwijls door deze ziekte weggerukt. Menigvuldiger treft evenwel dit lot

Tooneelspelers en Muzikanten

van deze soort, dan Zangers, dewijl deze gewoonlijk van hunne stem spaarzamer gebruik maken, om dat bij hun alles hiervan afhangt. — Een oud Tooneelspeler behoort tot de zeldzaamheden.

Het is zeker, dat door blazen en vooral door luid spreken, zwakke longen, die echter niet
zie-

ziekelyk aangedaan mogen zijn, versterkt kunnen worden, en om die reden plaatste onlangs zeker Arts het declameeren wederom onder de gezondheids-regelen. Ik zelf door de natuur met eene zwakke borst voorzien, geloof aan het veelvuldig en luid spreken ten dezen opzichte veel verschuldigd te zijn; desniettegenstaande behoort dit middel ter versterking, als ook het gebruik van blaasinstrumenten, met veel behoedzaamheid aangewend te worden. Tooneelspelers en Muzikanten zijn echter zelden in dit geval, de kunst der eersten vereischt vele krachtinspanningen van deze soort, die op de longen werken. Gewoonlijk evenwel worden deze beide kunstenaars, wanneer zij goede longen hebben, zeer oud, of zij sterven vroeg; de meeste oude Hoorn-, Hobo-, Trompet- en Fagotblazers zijn voorbeelden van gezondheid, in zoo verre zeer goede longen tot eene sterke gesteldheid des ligchaams den grondslag leggen.

Uitwendige beleedigingen brengen dikwijls dezelfde gevolgen voort. Een stoot, slag of gedurige drukking op de borst, eene schudding in dezelve enz. geven daarom dikwijls gelegenheid tot tering bij Geleerden, die gebukt en met de borst tegen de schrijftafel zitten, wáardoor de omloop van het bloed in deze deelen belemmerd wordt; bij Handwerkslieden, die onder hunnen zwaren arbeid voor beleedigingen blootstaan, b. v. Timmerlieden, Wagenmakers, welke laatste bij het boren der raderen met de borst op de boor
druk-

drukken, om deze kracht en vastheid te geven. Dat blijkbare beleedigingen der longen door een schot, houw, steek enz. veroorzaakt, bij Krijgslieden menigmaal gelegenheid tot tering geven, zal geen bewijs noodig hebben, maar het verdient opmerking, dat deze etterende teringen, uit zoodanige oorzaken ontstaan, in een voor het overige gezond ligchaam, door behoorlijke zorg en goede behandeling gelukkig, ja veelal allen genezen kunnen worden.

Daar de longen onder de grootste werktuigen des ligchaams behooren en met eene zeer groote menigte dingen door de adembaling in aanraking kunnen komen, wanneer zoodanige stoffen in de lucht, welke wij inademen, het zij scheikundig, het zij werktuiglijk gemengd zijn, is het te begrijpen, dat deze ziekte ook op menigerlei andere manier ontstaan kan.

De overige nadeelige invloeden, waarvan hier geen melding gemaakt is, zal men in bijzondere gevallen meestal zonder vele moeite kunnen ontdekken, dewijl dezelve in soort en werking meer of min gelijk zijn aan die, van welke wij vroeger gesproken hebben; zoo is b. v. gemakkelijk te verklaren, waarom Wevers dikwijls aan deze ziekte onderhevig zijn. Hunne zittende levenswijs, de drukking, welke de borst ondergaat en het inademen van stof bewerken hier dezelfde nadeelen, als wij boven hebben afgeschilderd. — Men zal

zal ook even duidelijk kunnen begrijpen, waarom in het algemeen aan niemand een veiligheids-brief tegen deze ziekte gegeven is; want de dingen welke haar voortbrengen zijn zoo talrijk, dat men zelfs bij de grootste omzigtigheid onmogelijk den invloed van allen ten allen tijd kan vermijden.

Daar geene ziekte zonder oorzaak ontstaat, is het ontstaan der tering ook slechts dan mogelijk, wanneer eene of meer der opgetelde nadeelige omstandigheden op het ligchaam of op de longen werken. Men zal derhalven duidelijk inzien, dat de kennis daarvan zeer nuttig voor ons is en dat het onmogelijk is, wanneer wij dezelve niet kennen, om het daaruit geboren wordend gevaar te vermijden, af te weren of te verminderen. Hoe veel te noodzakelijker moet dit de zoodanige niet voorkomen, die bedenken, dat de tering slechts zelden gedeeltelijk, nog zeldzamer volkomen genezen kan worden, dat derhalven ieder moet trachten daarvan bevrijd te blijven, dewijl het eene gelukkige zeldzaamheid is, om er van verlost te worden.

VIII.

Aanleg tot Tering.

Die een' aangeërfden of verkregen aanleg tot tering heeft, bij wien derhalven slechts een geringe nadeelige invloed noodig is, om het tonder in de longen te doen ontbranden, moet vooral trachten elk gevaar te vermijden en af te weren.

Wat

Wat den geërfdē aanleg tot tering aangaat, dit ziet voornamelijk daarop, dat teringzieke ouders niet zelden kinderen verwekken, die in hunnen mannelijken leeftijd door dezelfde ziekte worden weggerukt. — Alle beroemde Geneesheeren hebben dit menigvuldige keeren waargenomen. TISSOT b. v. werd bij het 15de kind van een' aan de tering overledenen vader te hulp geroepen; de overige waren alle, tusfchen de 14 en 18 jaren, onder dezelfde ziekte bezweken. Deze geërfde aanleg kan meest altijd zoodanig verklaard worden, dat een zwakke vader of moeder, bij wie de borst en de longen zoodanig gevormd zijn, dat zij eene bijzondere voorbeschiktheid tot deze ziekte hebben, kinderen voortbrengen, die in dit opzigt ook zwak zijn, maar echter niet altijd door deze ziekte overvallen worden, wanneer zij zich voor alles in acht nemen, wat hunnen aanleg ontwikkelen en den overgang in tering veroorzaken kan.

Wanneer wij dit overwegen, zal ons tevens deze opmerking hierin voorlichten, dat zonder van tering-zieke ouders eenen aanleg tot tering geërfd te hebben, deze evenwel door menigerleije omftandigheid, het zij in de vroege jeugd ontwikkeld, het zij in gevorderden leeftijd verkregen kan worden. Het laatste komt echter hier minder in aanmerking dan het eerste.

Zwakke ouders verwekken gewoonlijk kinderen, die, hoewel zwak van longen, evenwel in de eerste levensjaren, als rozen bloeijen, doch bij wie

D

zich

zich reeds in het tijdperk der jongelingschap de tot hier verftoken worm laat waarnemen, die aan den wortel des levens knaagt.

De aanleg tot tering is zelden te miskennen. Zij vertoont zich reeds in de eerste 10 jaren, doch vooral van het 16de tot het 30ste jaar, welk tijdperk ook het gevaarlijkst is.

Kinderen, die eene zeer teedere, fijne huid, blond haar en rozenkleurige wangen hebben en echter bij deze kleur, die gewoonlijk gezondheid aanduidt, mager zijn; ligtelijk na verhitting of na het gebruik van eene geringe hoeveelheid wijns uit den neus bloeden; eensklaps van kleur veranderen en even zoo spoedig na eene kleine onaangename gemoedsbeweging bleek, als zij in het tegenovergesteld geval rood worden; die dikwijls verkoudheden krijgen, en met opgezette klieren, vooral aan den hals, geplaagd zijn; snel groeijen, of zoo als men zegt, in de hoogte schieten; — voor zoodanige kinders heeft men meer, dan voor andere te vrezen, dat zij in den mannelijken leeftijd offers dezer ziekte zullen worden, wanneer men niet tijdig alle moeite aanwendt, om de bij hen aanwezige kiem te verftikken, waartoe wij den lezer in het vervolg de middelen zullen opgeven.

Veel duidelijker evenwel valt in den gevorderden manbaren leeftijd de aanleg tot tering in het oog; deze is als dan dikwijls voor een' ieder merkbaar.

De bouw des ligchaams is in die jaren zeer
tee-

teeder en zwak; het ligchaam is naar mate der krachten vrij hoog opgeschoten en buitengewoon mager. De huid is zacht en fijn, zoo dat de aderen in onderscheidene deelen, als voorhoofd en hals, er doorheen blinken; de wangen worden bij den geringsten prikkel hoog rood geverfd; ieder glas wijn, iedere korte inspanning bij het spreken en gaan, een vertrek, dat te warm is enz. veroorzaken, dat het bloed zich daarin ophoopt, waardoor de wangen en lippen zich vertoonen, als waren zij met rood beschilderd. De hals is, in vergelijking met het ligchaam, dun en lang; de borst eng, plat en ingedrukt, terwijl de schouderbladen spits achteruit steken. De stem is zwak en zacht, en zonder groote inspanning of verhitting is het voor zoodanige personen onmogelijk lang aan een te spreken. — Gewoonlijk schiet het ligchaam op eens, somwijlen in weinige dagen, dikwijls na langdurige ziekten snel in de hoogte en daarbij is de spijsvertering en spierkracht veelal van dien aard, dat men daaruit eerder zwakte en krachteloosheid, dan sterkte des ligchaams kan opmaken. Bij jongelingen verbinden zich dikwijls hiermede nachtelijke bevlekkingen, die voor geen middel wijken willen. (*) Der-

D 2

ge-

(*) Bij hun, die aanleg tot de zering hebben merken wij dikwijls een eigenaardig karakter op, hetwelk WALCKIERS (Gen. Verh. van het Genootschap Servandis Civibus 5de Deel) zeer naif aldus heeft opgeteekend: „Aandoenlijkheid van ligchaam en geest, wuftheid, hartstochten die de ziel niet

gelijke lieden worden bij de geringste gelegenheid gevende oorzaak door niezen, hoesten, zeere keel, ontsteking- en zinkingaardige toevallen van allerlei soort geplaagd.

Bij allen echter, die aanleg tot tering hebben, zijn niet alle de opgegevene eigenaardige kentekens aanwezig. Weinige, ja somwijlen slechts één behoorde toereikend te zijn, om hem, die dezelve bij zich waarneemt, tot nadenken te brengen en oplettend te maken, hoe hij zijn levens-plan zal inrigten, om in elk geval het dreigend gevaar te ontgaan; hoe meer teekens hij bij zich bespeurt, des te meer moet hij zorgvuldig en oplettend in zijne levensmanier zijn, ten einde de ontwikkeling der ziekte tegen te gaan.

Van een kenteeken, hetwelk men gewoon is hierbij te plaatsen, zal ik nog melding maken. Het is de melk witte of liever de blaauwachtige kleur der tanden, welke men bij eenige lijdens van deze soort langen tijd voor en gedurende de ziekte heeft opgemerkt. Zonder over de waarde of wijze van ontstaan van hetzelfde te willen oordeelen, merk ik hierbij slechts aan, dat ik menigen lijder aan deze ziekte zag en behandelde, zonder dit waar te nemen en dat alzoo deszelfs

niet in bedwang kan houden, neiging tot lagchen en vrolijkheid, waardoor de vrienden in verwondering geraken, wanneer zij iemand, die zoo boertig, zoo aangenaam in gezelschap plagt te wezen, zien uitteren."

Vert.

zelfs afwezendheid geen ontkenkend bewijs dezer ziekte is.

De nadere beschrijving van den aanleg tot tering, welke HUFELAND ons gegeven heeft, mag men vrij als naauwkeuriger en meer ontwikkeld, dan de mijne aannemen, maar men dient daarbij optemerken, dat hij zich het beeld eener meer gevorderde ziekte heeft voor oogen gesteld. Zijne beschrijving is meesterachtig, zie hier dezelve.

« Men moet, » zegt hij « voor de tering vrezen, wanneer men dikwijls eensklaps, zonder verkoudheid als oorzaak daarvan te kunnen beschouwen, heesch wordt, zoo dat veelal onder het spreken de stem verloren gaat; wanneer men niet regt diep kan inademen of den adem kan ophouden zonder pijn in de borst of neiging tot hoesten te gevoelen; wanneer men zeer roode, als met verw overstrooken, wangen heeft of wanneer eensklaps slechts een wang rood wordt; wanneer na het eten koonen en handen rood en heet worden en men onverwachts eene vliegende hitte in de borst ontwaart; wanneer men 's morgens vroeg kleine klompjes, gelijk gierst of kleine gortkorrels op hoest, die veel naar kaas of talk gelijken en tusfchen de vingers gewreven eenen onaangenaamen geur van zich geven; wanneer men na schrik, toorn of andere ziels-aandoeningen pijn in de borst gevoelt of tot hoesten aangezet wordt; wanneer elke verhitting of bekoeling, iedere misflag in het diët dergelijke toevallen veroorzaken; wanneer men dikwijls door verkoudheid

of zinkingen op de borst aangetast wordt, of deze eens ontstaan zijnde niet wederom willen verdwijnen; ondekt men daarenboven bloederige uitwerpselen, die uit de longen komen, dan is het gevaar voor de longtering zeer nabij. Die deze teekens bij zich zelve bespeurt, zij op zijne hoede en grijpe met allen ernst naar de voorbehoedmiddelen."

De afwezendheid van het een en de tegenwoordigheid van het ander dezer kenteekens is evenwel noch voor- noch tegenbewijs. Dit merk ik hier vooral aan voor hen, die, wat hunne gezondheid aangaat, veeltijds zeer beangst of integendeel ook wel Herkulesfen meenen te zijn en evenwel werkelijk gevaar loopen.

Bij eenige der genoemde teekens moet men echter in zijne beoordeeling vooral behoedzaam zijn, wanneer men daaruit een besluit wil opmaken. Wat b. v. de hitte in de handen aangaat, deze bepaalt zich voornamelijk tot de binnenste vlakke der hand. Voor het uitwerpen der genoemde kwalijkriekende, naar gierstkorrels gelijkende, klompjes, op zich zelve beschouwd, behoeft men niet bevreesd te zijn. Onlangs heeft zeker Arts over derzelve ontstaan meer licht verspreid. Zij worden blijkbaar afgescheiden door de slijmklieren, of liever door de kleine slijmholten, die in het achterste gedeelte der mondholte, in het begin van den flokdarm en in het hoofd der luchtpijp in groot aantal aanwezig zijn.

Hoe taaijer het slijm is, des te meer wordt er af-

afgezonderd, hoe minder rekbaarheid de slijmklieren hebben, des te gemakkelijker blijven de vette smeerachtige en andere deelen van dezelve terug, tot dat zij daarin geene ruimte meer vinden. Het gaat hiermede omtrent zoodanig, als met de slijmkorreltjes, die ontstaan tusfchen het roedenhoofd en de voorhuid, vooral bij jonge lieden of bij de zoodanige, die deze deelen niet behoorlijk zuiver houden.

Deze slijmkorreltjes fchijnen, wat derzelve wezen en manier van ontstaan aangaat, zeer veel gelijkheid te hebben met de wijnsteenachtige aangroefels der tanden. Men wordt zelden daarvan iets gewaar, zonder dit ongemak ook aan de tanden te bemerken, waar men het echter door zorgvuldige reiniging kan voorkomen, terwijl derzelve gelijkheid aan de wijnsteen zoo groot is, dat het verharde slijm bijna gelijk aan zachte fteen kan worden en daardoor tot menigerlei toeval kan aanleiding geven.

Daar dit slijm wezenlijk door de klieren der luchtpijp wordt afgezonderd, kan men daaruit tot eene onregelmatige werkzaamheid derzelve en te gelijk der geheele borstholte besluiten, wanneer er nog veel andere toevallen aanwezig zijn, die dit besluit zekerheid bijzetten. Is dit verschijnsel echter alleen aanwezig en befpeurt men daarbij eene minder goede fpijsterverting, dan kan men ten dezen opzichte zeer gerust zijn; want na verkoudheden wordt dit dikwijls waargenomen bij personen, die in het geheel geenen aanleg tot

tering hebben en dit geeft voor de medegedeelde verklaring een nieuw bewijs.

IX.

Verskillende soorten der Tering.

Daar vele en verschillende oorzaken de tering kunnen voortbrengen, laat het zich gemakkelijk begrijpen, dat zij in haren aard, beloop en verschijnselen ook zeer verschillend zijn kan en dat men alzoo ook onderscheidene soorten van dezelfde kan aannemen, alhoewel het vrij zeker is, dat iedere soort, aan het eind der ziekte, haar eigenaardig karakter verliest. Alle soorten eindigen met vernietiging van de zelfstandigheden der longen en moeten daarom aan elkander gelijk worden. Alles wat wij hierover kunnen mededeelen, heeft alleen in zoo verre eenige waarde als het die middelen aanwijst, welke in het begin der ziekte de doelmatigste zijn en welke niet slechts in het algemeen, maar ook in het bijzonder en in het gegeven geval nuttig kunnen worden, om dat zij geheel en al met de hoedanigheid en den aard der ziekte overeenstemmen.

Men telde eertijds eene groote menigte soorten van tering; eensdeels lettete men te veel op het beloop der ziekte en spoorde alleen de oorzaken op, welke die der ziekte niet zijn konden, maar door de omstandigheden daartoe gerekend werden, anderdeels gaf men daarom zoo veel verschillende soorten op, om dat niet dit, maar een ander deel der longen was aangedaan, dit of dat ver-
schijn-

schijnfel voornamelijk heerschende was enz. Men had toen eene verzworene of etterende, knobbelige, steenachtige, vochtige, drooge, snel voortgaande, roodwangige, venerifche, jichtige en wie weet welke foorten van tering meer, naar dat er zweeren of knobbels in de longen waren; veel hoest met of zonder uitwerping aanwezig was; de lijder spoedig weggerukt werd; zijne wangen buitengewoon rood waren; eene vermoede jichtige, venerifche, schurftachtige, klierachtige of eenig andere fcherpte in het bloed der longen geoordeeld werd aanwezig te zijn.

Over dit alles zullen wij ons niet bekommeren, maar slechts op de wezenlijk verschillende foorten onze aandacht bepalen. Iedere longtering kan snel of langzaam voortgaan. Kan de kunst des Geneesheers haar in het geval, waar zij de grenzen van belediging in de longen overschreden heeft, niet genezen, zij kan echter derzelve voortgang beletten, vooral wanneer de betrekkingen des lijders niet in den weg staan, wat de kunst in staat is uit te denken.

In het algemeen werken alle oorzaken, die de longtering voortbrengen op eene dubbele manier. Zij brengen in grootere of kleinere gedeelten der longen en de daarbij behoorende deelen, eene ontsteking voort, die naderhand het zij langzaam, het zij spoedig in verettering overgaat, om dat zij niet verdeeld werd; of zij verwekken eene buitengewoon hevige en hardnekkige afzondering van slijm.

Op deze manier krijgen wij slechts twee hoofdsoorten :

- 1°. de *etterende of verzworene*,
- 2°. de *slijmtering*.

Wat de eerste soort aangaat, hierin kan men onderscheid maken, in hoe verre daarbij of de zelfstandigheid der longen of het groot aantal klieren aangedaan is, hetwelk wij in de nabijheid der luchtpijp-takken of bij derzelve kleinere takverdeelingen aantreffen. De etterende kan derhalven als de *wexenlijk Etterende* en als de *Knobbelige* beschouwd worden, om dat men in derzelve beloop, toevallen, genezing, voorbehoeding, gevaar en uitgang aanmerkelijke verscheidenheden waarneemt.

Men zoude gelooven, dat door de opmerking : aan het einde is de eene toring aan de andere gelijk, deze eenvoudige verdeeling zeer beperkt moest worden. De uitwerpselen van slijm en etter moeten, zoude men denken, duidelijk genoeg van elkander te onderscheiden zijn, ofschoon men ook op al het andere geene aandacht vestigde.

Hoe waar dit schijnen moge, het steunt echter op zeer wankelende gronden; zelden is men in staat, om uitgeworpen etter en slijm, wanneer de ziekte eenigzins gevorderd is, van elkander te onderscheiden. Men heeft daartoe vele voorstellen gedaan, vele middelen beproefd, geen derzelve heeft echter onbedriegelijke uitkomsten geleverd.

De reden hiervan zal wel daarin te zoeken zijn, dat etter en slijm in hunne grondstoffen, ja zelfs

in

in hunne naaste bestanddeelen elkander meer gelijk zijn, dan menig een denkt, dat beide zeer dikwijls naauwkeurig onder een gemengd zijn, dewijl de gemeenschappelijke bron daartoe gelegenheid geeft, en dat eindelijk het uitwerpen van slijm en etter ook wel beurtelings kan geschieden.

Dat geen teringzieke, of hij, die er aanleg toe heeft, door kleur, smaak, reuk, digtheid, vastheid en andere merkbare hoedanigheden van het uitgeworpene zich late verleiden, om zijne ziekte voor gevaarlijker te houden, dan zij indedaad is. Bij oude lieden en des morgens bij ieder, gedurende eene goedaardige verkoudheid, zijn de uitwerpfelen groen, bruin, geelachtig, kwalijk riekend, vast en zinken in water spoedig onopgelost naar den bodem, zonder evenwel iets anders dan slijm te zijn, hetwelk gebrek aan waterachtige deelen heeft, — bij bejaarden, om dat het waterachtig gedeelte door andere wegen ontlast, — bij jongeren, om dat dit des nachts wordt opgeslorpt. (*)

Hoe

(*) *Hoewel men bij het beoordeelen van slijm en etter voornamelijk op de voorafgaande oorzaken, duur der ziekte en de aanwezig zijnde toevallen te letten hebbe, zullen de volgende onderscheidingsteekenen, die gemakkelijk waartene men zijn, hierbij ook in aanmerking kunnen genomen worden, ofschoon men op de tegenwoordigheid of afwezendheid van één of allen te zamen genomen, nimmer met zekerheid een besluit kan opmaken.*

Men

Hoe gevaarlijker de soort van tering is, waarbij alles op de mogelijkheid der genezing en de keus der daartoe dienstige middelen aankomt, des te noodzakelijker is het, om bij zulke omstandigheden, vooral in het begin, daarop naauwkeurig acht te geven, dewijl de genezing zeker alleen in dit tijdperk mogelijk is. Moge daarom de schildering, welke hier volgt, ieder die een offer dezer ziekte meent te zijn, in staat stellen, om zelf te oordeelen in hoe verre hij het is.

Et-

Men houdt in het algemeen die fluimen voor de beste, welke wit, taai, vetachtig op het gevoel, omtrent zoo dik als room van melk, ligt, van eenerlei kleur en met geene vreemde stoffen verbonden zijn, terwijl zij gemakkelijk zonder sterken hoest worden uitgeworpen. Hoe meer zij hiervan afwijken, des te slechter zijn zij.

Etter is troebel, slijm helder, zoo dat men er doorheen kan zien. Slijm laat zich in draden uittrekken, etter niet. Etter bederft spoediger, dan slijm. Etter vormt met water geroerd een naar melk gelijkend vocht; slijm maakt in het water drijvende draden. Slijm drijft op het water vooral, wanneer daarin zout is opgelost; etter zinkt naar den bodem. Dik, zwaar slijm in den morgenstond uitgeworpen zinkt somwijlen ook in water, doch dit houdt over dag geen stand. Volgens MORTON wordt de ware etter, de maat even groot genomen, zwaarder bevonden dan ettervormige stof. LIEUTAUD zegt dat de stank van etter op gloeiende kolen geworpen iets bijzonders heeft, het geen zich van anderen reuk onderscheidt. HOME schrijft, dat etter onder het microscoop gebragt eene doorzigtige vloeistof vertoont, waarin kogeltjes zwemmen; slijm naar een vlokachtige massa gelijkt.

Vert.

Etterende of verzworene Tering.

Ontstekingen in de borst, bloedhoesten, bloedspuwing en bloedstortingen zijn zeker de eenige voorwaarden, onder welke derzelve ontstaan mogelijk is.

Alle oorzaken welke deze soort van tering voortbrengen, doen dit niet onmiddellijk, maar slechts in zoo verre, als zij tot het ontstaan van iedere andere ziekte gelegenheid geven. Het komt hier zonder twijfel vooral aan op de menschen, in welke de ziekte voortgebracht wordt. Bij hen, die eenen ongelukkigen aanleg tot tering hebben, kan eene kleinigheid, eene geringe verkoudheid de oorzaak eener ontsteking zijn. Deze ontsteking wordt dikwijls door den Arts niet ontdekt, door den lijder niet gevoeld en evenwel gaat zij in verettering over. Men vond dikwijls bij teringzieken de longen door etterzakken verwoest, bij wie men gedurende het leven daarop geen het minste vermoeden had, dewijl de ontsteking in het geheel niet bespeurd was.

Gewoonlijk verloopt daarom ook een geruimen tijd, voor dat deze ziekte zich openbaart. Die echter bij het opstijgen van trappen, of beklimmen van bergen moeilijkheid in de ademhaling bespeurt; van tijd tot tijd veel, of weinig belangrijke pijnen, of stekingen in de longen gevoelt; die dezelve onder het diep inademen en ophouden van den adem ontwaart; die, zeg ik, dit alles ontdekt, heeft gegronde redenen te gelooven, dat
in

in de zelfstandigheid zijner longen, eene plaats is, die met gestolde vochten opgevuld en tot ontsteking geneigd is. Heeft hij nog bovendien den afgeschilderden aanleg tot tering en heeft hij zijn ligchaam en zijne longen in eenen aanmerkelijken graad verzwakt, dan is zijne zekerheid des te grooter. Vliegende drooge hitte, met geringe huivering afwisselende; onrustige slaap; pijn in de gewrichten, die dikwijls van plaats verandert; roodheid op wangen en lippen en gezwollen aderen aan den hals toonen aan, dat de vrees welke de genoemde toevallen kunnen inboezemen, des te gegronder is. De spijsvertering is daarbij gewoonlijk zeer goed; den lijders bekomt alles wel en niet zelden vermeerdert de eetlust, naar mate het ligchaam vermagert.

Enkele der opgegevene toevallen, voegen zich ook zeer ligt bij andere ongesteldheden. De vliegende hitte en de huivering b. v. vergezellen de geringste koorts en daarom zal ik tweederlei soort hiervan voor de Hijpochondristen opgeven, onder wier oog ook dit werkje kan komen.

Hijpochondristen zijn zeer dikwijls onderhevig aan toevallen op de borst, namelijk aan hartklopping, benaauwdheid, hitte in het aangezicht en dergelijke gevolgen eener gestoorde en belemmerde omloop van het bloed in den buik, zoo wel als van eene ziekelijke werking der gevoelige zenuwen. De eigenaardige angst, den Hijpochondristen eigen, maakt hen reeds van zelve en vooral bij vermeerdering van een of meer der genoemde

toevallen bevreesd, offers der tering te zullen worden.

Voor hen tot troost voegen wij hierbij:

1°. Hijpochondrie vereenigt zich niet met deze ziekte, en vooral niet met de zoo aanstonds afgeteekende en gevaarlijkste soort.

2°. De teringzieke kent de vrees voor den dood niet.

De Hijpochondrist gelooft de tering te hebben en om die reden den dood reeds voor oogen te zien. De teringzieke heeft welligt nog slechts weinige oogenblikken te leven en geeft zich aan de schoonste hoop over, stapelt plan op plan, een oogenblik verligting schijnt hem herstel en in het verzwakkendste zweet meent hij den weg te zien, welken de natuur ter zijner genezing inslaat. Hoe deze hoop met de natuur der ziekte samenhangt, weet ik zoo weinig als eenig ander Arts, dit is echter zeker, dat zij aanwezig is en dat zij veelal slechts in de laatste oogenblikken des levens wankelt.

Hoe gevaarlijk de tering in het algemeen en vooral deze soort zijn moge, in dit tijdperk kan nog, hoewel geen volkomen herstel, echter eene voortdoring des levens mogelijk worden, die aan genezing bijna gelijk staat.

Wanneer wij den nader bepaalden aanleg tot tering van HUFELAND voor het eerste tijdperk der ziekte houden, moeten wij ook dit als het tweede aannemen. Daar

Daar de meeste jonge lieden, die offers dezer ziekte worden, zich dezen aanleg eensdeels door eigen schuld op den hals halen, anderdeels, zonder dezelve door deze ziekte aangetast worden, zoo lang mogelijk de toevallen en kenteekens, welke het gevaar voorafgaan, voor zich zelve zoeken te verbergen, de stem van het geweten trachten te smoren, terwijl zij die middelen, welke nog zouden kunnen redden geheel en al veronachtzamen en het tijdvak van hun leven de ziekte nog gevaarlijker en sneller voortgaande maakt, gaat dit tweede tijdperk meest altijd zonder stilstand in het derde over. Aamborslig en kortademig verrigten zij hunne bezigheden tot de krachten afnemen.

Wanneer nu het morgenzweet begint; het uitwerpen van fluimen gewoonlijk, (wanneer de zweer niet gefloten is,) menigvuldiger, des morgens dikwijls met bloed, of dunne etter (Ichor) gemengd en kwalijkriekend wordt; de moeijelijkheid in het ademen verergert; de vermagering des lichaams spoedig toeneemt, zoo dat de oogen hol beginnen te staan en hunnen glans verliezen; de stem raauder wordt, gelijk bij verkoudheid, of door het gebruik van vette en slijmige spijsen, zoo men zegt, verdoofd, nauwelijks gehoord kan worden; de lijder in voetzolen en hielen pijn gevoelt, dan gelooven de lijders niet, dat het zoo slecht met hun staat, zij hoopen integendeel zeker, dat alles spoedig beter zal worden en ofschoon ook somwijlen het ellendig leven maanden lang

lang kan gerekt worden, is het voor een wonder te houden, wanneer men zoodanige lijdters ziet gered worden.

Meestentijds komt hierbij op eens, voor men het voorziet, een hevige en verzwakkende doorloop, ja zeer vele zieken hebben op den nachtsloef, waarheen zij nog eenmaal wenschten gebragt te worden, den laatsten adem uitgeblazen. Even zoo gewoon is het opzwellen der voeten, die altijd koud zijn. Van boven vermagert de zieke en van onderen neemt hij — door waterachtige zwellingen — in omtrek toe. De zwakte wordt steeds grooter; er ontstaan dikwijls flauwten; het opwerpen van fluimen geschiedt met moeite en de dood volgt eindelijk zacht; gelijk die van eene kaars gaat de vlam des levens uit, wanneer het haar aan voedsel ontbreekt, of er ontstaan krampen, stuiptrekkingen, toevallen van vallende ziekte, angst enz. en de lijder wenscht zelf den dood, waarvan hij kort te voren nog zeer verre af meende te zijn.

Dit is het beeld der ziekte, welke eens tot deze hoogte gestegen de kunst des Geneesheers bespot, waarvoor ieder zich hoeden en welke ieder terstond in het begin met allen ernst moet trachten tegen te gaan, dewijl de genezing in het derde tijdperk eene uitzondering op den gewonen regel maakt en bij geval alleen dan volgt, wanneer de etter zich eenen weg naar buiten baande, de verzwering slechts eene plaats aan de oppervlakte der longen innam, niet om zich heen knaagde en

de ziekte, hoewel voortdurende, eerst na vele jaren doodelijk werd. Op deze wijze ziet men dikwijls zoodanige lijdens tot eenen hoogen ouderdom voortleven, offchoon zij reeds in het veertigste jaar den dood voor oogen zagen. Gewoonlijk gebeurt dit dengenen, bij wien, in het bezit eener zeer goede ligchaams gesteldheid, eene plaatselijke belediging door steken, stooten, verwonding enz. plaats vindt, als ook bij de zoodanige, die reeds boven de 30 jaren oud zijn en bij welke de tering niet zoo snel voortgaat als bij jongere personen. Intusschen moeten beide steeds alles aanwenden, wat in hunne omstandigheden, leefregel en Geneeskunst aan de hand geven.

Hoe weinig bemoedigend ook het uitzigt zij, hetwelk ik hier voor velen heb afgeteekend, die in dit boekje raad en troost zoeken, moeten wij, om der laatste wille, vooral nog het volgende in overweging nemen. Die dit geschrift lezen kan en hetzelfde verstaat moet zich nog niet onder de hoopelooze zieken rangschikken. Niemand behoeft zich onder de lijdens van deze soort te rekenen, om dat op het eind elke soort der tering aan deze gelijk wordt, welke slechts zeer zelden kan genezen worden. Hoe minder eene ziekte van dezen aard in het begin erkend is, des te gemakkelijker kan zulk eene troostrijke wending geschieden; hoe beter zij is opgemerkt, des te zekerder kan derzelve voortgang verhinderd worden.

Ik kan met zekeren Arts, reeds bij het eind
der

der schildering, zeggen: « tot troost van allen, die met de beschreven toevallen der tering aangetast zijn, ja tot troost der geheele menschheid zij gezegd, dat dikwijls alle teekens der longtering aanwezig zijn, zonder dat eene ware longtering, eene vernietiging van de zelfstandigheid der longen, voorhanden is. Zwakte van het geheele ligchaam vertoont zich somwijlen, voornamelijk in de longen, door alle toevallen der tering, zonder dat daarom, zoo als het gelukkig gevolg der genezing leert, de zelfstandigheid van dit ingewand geleden heeft.»

Wanneer men alle ondervinding niet wil loochenen, welke omstandigheden van dien aard aanvoert, waarin werkelijke beleedigingen van de zelfstandigheid der longen genezen werden en andere beleedigingen van deze soort, wanneer zij gelukkig niet om zich heen knaagden, nauwelijks opgemerkt werden of een dragelijk leven toelieten, dan zal elke hoop te billijken zijn. Hoe menig een, die spoedig stierf, vertoonde bij de opening eene etterzak, welke mogelijk jaren lang onopgemerkt in de longen gedragen was en waarvan de omliggende vliezen zeer dik en verhard waren! Bij hoe menig een vertoondè zich geen spoor van vernietiging der longen, bij wien men gedurende het leven niets als longtering meende waartenemen, om dat, zoo als ieder Geneesheer zeker zal opgemerkt hebben, de zwakte van het geheele ligchaam zich op deze wijze vertoonde. Hoe menig een werd oud, offchoon in zijn bin-

nenste deze vernietiging aanwezig ware, die echter door aanwending van de noodige middelen in derzelve voortgang verhinderd werd. Herinneren wij ons hierbij den mogelijk aan sommigen bekenden Arts K A D E L B A C H, die door deze ziekte aangetast, in zijn moeilijk beroep zestig jaren oud werd.

X.

*Vervolg.**Knobbelige- en Slijmtering.*

De natuur der knobbelige tering en het verschil der zitplaats is reeds vroeger opgegeven. Zij begint dikwijls als eene gewone verkoudheid, de hoest alleen is drooger, heviger en verdwijnt niet voor die middelen, welke denzelven in verkoudheid geneest. Het eigenaardige hierbij is de opzetting der klieren. Aan de hals en onder den oksel zijn zij, of reeds terstond in het begin der ongesteldheid gezwollen, of zij worden dit korten tijd daarna. Hierbij komt drukking, pijn en slijking in de borst, kortademigheid en opwerping van fluimen, welke met veel moeite verbonden is, terwijl de stof er dik, korrelachtig, zwart, vlok- of blaauwachtig uitziet. Deze zijn de toevallen, welke dikwijls maanden lang aanhouden, voor dat de lijder iets meer bespeurt.

Aan het eind slaat deze ziekte geheel en al denzelfden weg in, welken de vorige neemt, dit geschiedt evenwel zeer langzaam en er kunnen wel jaren verloop, voor dat zij zoo ver komt.

Die

Die in zijne jeugd klierziek was, of aan gezwollen klieren leed en de genoemde toevallen ziet aankomen, heeft in elk opzigt gegronde redenen, om het gevaar af te keeren, hetwelk hem mogelijk zeer laat, echter des te zekerder treffen zal.

Eindelijk verdient

de Slijmtering

eene nadere verklaring.

Wanneer wij eenige waarnemingen hieromtrent mogen gelooven, werd zij menigvuldige keeren genezen, waar reeds alle hoop was opgegeven en lijder en Arts werden dikwijls van hunnen angst bevrijd, of zij nam op het eind geheel het aanzien, ja zelfs de natuur der verzworene en etterende aan. Met uitzondering evenwel van het einde of de uitgang, is zij wat hare natuur aangaat van de vorige verschillend. Hier gaat geene ontsteking, maar ten hoogsten een zinkenaardige, oppervlakkige, ontstekingachtige toestand van het binnenste vlies der luchtpijp vooraf, om dat er eene sterke verkoudheid aanwezig was. Hier is geene verettering in de longen; wat uitgeworpen wordt mag naar etter gelijken, het is echter geen etter, het is slechts slijm, een slijmachtig vocht, dewijl de longen en mogelijk het geheele ligchaam verzwakt zijn.

Verkoudheden, die dikwijls wederkeeren en buitengewoon hardnekkig zijn, kunnen zeer ligt, hiertoe gelegenheid geven, om dat deze het

ligchaam in het algemeen verzwakken en tot eene vermeerderde ophooping van slijm en andere vochten in de longen aanleiding geven. De verkoudheid verdwijnt eindelijk wel geheel en al, maar niet derzelve gevolgen. Verwaarloost men om het ligchaam en de longen te versterken, dan brengt eindelijk de afzondering van slijm en het verlies van sappen, hetwelk daarbij plaats heeft, vermagering en teringkoorts voort. De ademhaling lijdt daarbij weinig, de pijn is onbeduidend, wanneer zij aanwezig is, is zij gewoonlijk slechts kramp en zij wordt onder het ademen door de geheele borstholte gevoeld, om dat de takken der luchtpijp vol slijm zitten, hetwelk zich echter niet slechts tot eenige plaatsen derzelve bepaalt, zoo als in de beide vorige soorten, dewijl niet een gedeelte, maar de gansche oppervlakte ziekelijk aangedaan is. Voor het overige kan de slijmtering ligt het gevolg van eene slijmkoorts worden, of dan te voorschijn komen, wanneer de werktuigen der borst, door verzwakkende omstandigheden, die voornamelijk hierop, of op het geheele ligchaam werken, derzelve sterkte verliezen.

Dat deze soort van tering aan het einde der verzworene gelijk wordt, heb ik reeds vroeger gezegd. Zonder twijfel zal deze gelijkheid slechts in de door de zintuigen merkbare verschijnselen gelegen zijn; ware dit zoo niet, dan zoude menig geheim middel minder naam gemaakt hebben en zeldzamer zoude het gebeurd zijn, dat men bij eene lijkopening volkomen gezonde longen aantrof,

trof, terwijl Arts en zieke gedurende het leven vernietiging in derzelve zelfstandigheid vermoed hadden.

XI.

Voorbehoeding der Tering.

Het zal waarlijk geen verder bewijs noodig hebben, dat dit het eenig middel is, om den dood, waarmede de tering dreigt, met zekerheid te ontgaan. Alle middelen, waardoor men de tering wil genezen, kunnen dit slechts in het eerste tijdperk, in het tweede is het gevolg er van twijfelachtig en in het laatste, met uitzondering van de ligste en minst gevaarlijke soort, de slijmtering, is het geheel en al onmogelijk. Alle menschen en in het bijzonder de zoodanige, die in de vroege kindschheid of in de jongelingsjaren eenen aanleg tot deze ziekte bij zich voelen ontwikkelen, behoorden geen middel onbeproefd te laten, om dit tegen te gaan. Zij moeten alles vermijden wat hun ligchaam verzwakken en den aanleg tot tering ontwikkelen kan; daarentegen alles aanwenden, waardoor hunne zwakke lichamen en hunne, voor bijna elke ziekte vatbare, longen versterkt kunnen worden. Mijne lezers mogen zich hiermede wel bekend maken, vooral de zoodanige, die voor de tering vrezen.

Ik heb aangemerkt, dat de aanleg tot tering zich reeds in den kindschen leeftijd vertoont en ook daarbij verklaard waardoor dezen te erkennen is. Mogen ouders en allen, aan welke kinderen,

daarmede voorzien, zijn toevertrouwd, hier leeren, dat men bij hen zeer veel kan doen, om het dreigend gevaar af te weren! Mogte men deze zwakke planten meer voor den invloed van natte en koude, gure oost- en noordewinden behoeden, dan men dit bij anderen noodig heeft, wier longen minder vatbaar zijn voor iederen nadeeligen indruk! Ik wil niet dat men hen in pels wikkelen of in heete kamers zal opsluiten; in tegendeel is het veelvuldig genot der vrije lucht een voornaam middel, om hunne huid en longen te versterken, in zoo verre derzelve uitwaseming daardoor niet onderdrukt en aan de werktuigen der ademhaling de geschiktheid ontnomen wordt, om door de geringste verandering van warmtegraad eene verkoudheid te krijgen. Men wachte zich echter dergelijke kinderen, bij koud weder, luchtig gekleed te laten spelen en wandelen. Men kleede hen niet in pels, maar in flanel of in wollen stoffen en bedekke vooral hals, borst, onderlijf en voeten daarmede. Men geloofve echter niet, dat naar mate de koude grooter is, dezelve hun ook des te beter bekome; zij behooren daarin niet zoo lang te vertoeven, dat zij wezenlijk over die pijnen klagen, welke daardoor veroorzaakt kunnen worden. Men legge het gevoelen af, dat de koude versterkt; de mensch moet in zijne vroege jeugd zich aan die nadeelige invloeden, welke hij niet kan vermijden, gewennen, echter niet op eens, maar des te langzamer en met des te meer behoedzaamheid, hoe zwakker hij

bij is. Men belette, dat zoodanige kinderen zich te veel blootstellen aan noorde- en oostewinden, welke zeer nadeelig op zwakke longen werken en men behoeft hen voor vochtige koude, of, dit niet mogelijk zijnde, late men hen een laauw bad gebruiken. (*) Het in acht nemen van deze voorzorgen zal indedaad, zoo wel voor het tegenwoordige, als voor het toekomstige, voor die kinderen zeer heilzaam zijn: de omloop van het bloed in het algemeen wordt daardoor bevorderd, stolling van hetzelfde verhinderd, de uitwafening onderhouden, de huid versterkt en op deze manier elke ziekelijke aandoening der longen, hoewel middellijk, echter zeer goed voorkomen.

Gewoonlijk bezitten dergelijke kinders uitstekende zielsvermogens, zij begrijpen spoedig en zijn begeerig alles te leeren, wat men hun voorlegt. Men wachte zich echter hen met iets te laten bemoeijen, waarbij veel inspanning van den geest noodig is. Het is beter, dat zij in de eerste jaren goede sterke longen in de borst, dan veel in het hoofd krijgen; wanneer de ligchaams- en zielskrachten eerst met elkander in evenwigt staan,

E 5 kun-

(*) *Die leeren wil wat hij bij het opvoeden van kinderen in het algemeen, zoo wel als bij het gebruik der baden in het bijzonder hebbe in acht te nemen, verwijs ik naar een werkje, getiteld: Goede raad aan moeders over de opvoeding der kinderen van C. W. HUFELAND, ook in het Nederduitsch vertaald.*

Vert.

kunnen de laatste zonder nadeel des te beter ge-
oefend worden. Men zoeke hun liever veel ge-
legenheid te geven tot spelen en beweging in de
vrije lucht, waarbij men, wanner het saizoen koud
is, op warme kleeding moet letten. Het slederij-
den, bij eene heldere stille winterlucht, maakt
het ligchaam van dergelijke kinders sterk, de klei-
nen moeten zich langzaam laten voorttrekken door
de grooteren, onder opzigt van een' volwasfenen,
op dat de laatste niet te sterk verhit worden. —
Dezelfde voorzorg neme men ook vooral bij het
schaatsrijden in acht.

Dat geestrijke dranken, likeuren, kruiderijen
enz. zulken kinderen minder goed, dan anderen
bekomen, spreekt van zelve; daarentegen kan men
han, zonder bedenking, voor drank zuiver goed
bier en vleeschnat en tot spijs vleesch in zoodanige
hoeveelheid geven, als zij met brood kunnen ge-
bruiken. Voor zwakke kinderen is dit het beste
voedsel, dewijl het gemakkelijk met de vochten
des ligchaams gelijkvormig wordt en hieruit bloed
bereid wordt, dat snel door de aderen stroomt,
om dat het de vaten tot krachtvolle zamentrek-
kingen aanzet en het ligchaam, zoo wel als de
longen, in krachten en omtrek doet toenemen.
Ouders van behoefstige kinders, die zich en de
hunnen het gebruik van duur vleesch moeten
ontzeggen, herinneren, of leeren wij, dat het voed-
zame van het vleesch in deszelfs gelei gelegen is
en dat zij deze in groote hoeveelheid uit de been-
deren kunnen halen, wanneer zij deze van frisch
of

of gekookt vleesch bijeen verzamelen, aan stukken slaan en langzaam met water en wat aromatische kruiden koken, waardoor zij eene krachtige en smakelijke soep verkrijgen. De gelei is ook in zeer groote hoeveelheid in het kraakbeen aanwezig, zoo wel als in de rauwe eijerdoren.

Men leere vooral dergelijke kinderen, zoodra hun verstand dit toelaat, eenige keeren of ten minsten eens daags, zeer diep inteademen en den adem eenige oogenblikken terug te houden. Dit eenvoudige middel is zeer heilzaam, om den omloop des bloeds in de longen te bevorderen en zelfs in de kleinste vaatjes van dezelve stollingen voortekomen. « Door hoog- (of beter, diep-) inteademen, » zegt de overleden Geneesheer HENS-
LER te *Kiel*, « vooral des morgens bij het opstaan en naderhand onder het aankleeden, kan men de borstholte der kinderen gemakkelijker uitzetting en meerdere welving geven, zoo lang de beenderen en kraakbeenderen nog buigzaam zijn. Hoog inteademen en den adem eenigen tijd op te houden is nuttig voor allen, die eene zwakke borst en eene zwakke stem hebben, om daardoor beide te versterken. » — Ik heb reeds vroeger de vlakke niet genoeg gewelfde borst als een teeken van den aanleg tot tering opgegeven. Waarschijnlijk staat deze bouw der borstholte met de ziekelijke, of tot ziekte geneigde longen in zoo ver in verband, als deze geene voldoende ruimte hebben, om zich bij het inademen vrij en volkomen uittezetten. Offchoon dit denkbeeld daar-
om

om onwaarschijnlijk moge voorkomen, om dat in zulke aamborslige personen, na den dood, de borstholte ruim genoeg wordt gevonden en men gedurende het leven daarvan geen ongemak bespeurde, zoo behoudt het echter zoo lang zijne waarde, als het niet ontkend kan worden, dat na den dood alle zachte deelen te zamen vallen en alle holligheden des ligchaams daarom betrekkelijk ruimer worden. Bedenkt men hoe nuttig eene verwijding der borstholte ten dezen opzichte te achten zij en hoe gemakkelijk en eenvoudig deze in den kindschen leeftijd kan verkregen worden, dan zal men waarlijk dezen voorslag niet onopgemerkt laten voorbijgaan.

Ook is het luid lezen, veel spreken en schreijen, in zoo verre het niet boven mate geschiedt, den kinderen in dit opzigt zeer nuttig. Menig een ware als jongeling veelligt geen offer der tering geworden, wanneer zijne voedster hem in het eerste en tweede levensjaar ter degen had laten schreijen; de borst zou zich beter gewelfd en de longen zouden gevolgelijk meer ruimte gekregen hebben. — Ik zoude dit onderwerp nog verder uit een zetten, vreesde ik niet, dat het de meeste lezers een' zucht zoude aspersen, daar alle deze raadgevingen voor hen te laat komen, die de kiem van hun lijden reeds merkbaar voelen uitbotten. Tot de zoodanigen evenwel wil ik mij thans wenden en met hen over dat geen spreken, wat aan den eenen kant hunnen aanleg ontwikkelen en aan de andere zijde dezelve verbe-

teren kan. Mogten zij het een vermijden en het ander zorgvuldig in acht nemen!

In de eerste plaats wachte hij, die voor de tering bevrèesd is, zich daarvoor, om de koude op zijn ligchaam te laten werken, zoo als in het derde hoofdstuk is uit een gezet. Wollen kleeding, flanellen borstrokken en onderkleeders zijn ieder' teringzieken onontbeerlijk, om dat zij de uitwaseming der huid meer gelijkvormig maken, de werking der koude afkeeren en de huid daarvoor minder gevoelig maken. Het flanel veroorzaakt niet zoo ligt en in zoo groote hoeveelheid het zweet, als linnen, om dat het de warmte bijeen houdt, of zoo als de Natuurkundigen zeggen, een slechte warmte-geleider is. Bekoeling en verkouding worden daarom zoo dikwijls mogelijk, om dat het verhitte ligchaam in eene koude lucht op eenmaal zoodanig van zijne warmte beroofd wordt, dat de huid met koud zweet wordt bedekt. In het begin gewent zich de huid niet altijd even gemakkelijk aan flanel, dewijl het door bijeen houden der warmte te veel prikkelt, is de stof echter fijn (b. v. het bekend Engelsch flecij of andere gebreidene wollen stoffen met kleine tuschenruimten) en de huid niet al te gevoelig, dan wordt zij nog al vrij spoedig daaraan gewoon, vooral wanneer men het met den overgang van linnen tot flanel zoo maakt, dat eerst eenige weken het flanellen kleed over, en daarna onder het hemd gedragen wordt. Bij strenge koude en damp weder doet men wel, om
wol

wol op de bloote huid, daarover het hemd en over het hemd een wollen borstrok zonder mouwen te dragen. Men denke hierbij niet aan vertroeteling: personen, waarover hier gesproken wordt, zijn geene Herkulesfen, zij moeten integendeel trachten het zwakke leven te onderhouden en deze manier van zich in den winter te kleeden, kan daartoe veel bijdragen. Meisjes en vrouwen, die reden hebben, om hare longen niet veel te vertrouwen, moeten vooral daarop letten, dat zij de voeten, beenen, het onderlijf, den boezem en de armen bedekken en daarom met de mode een overeenkomst zoeken aantegaan, wanneer die er zich tegen mogte verzetten. Het dragen van korte naauwelijks den elleboog, ja den schouder bedekkende mouwen en het ontbloten van den boezem, kan bij den geringsten aanleg, zeer ligt de knobbelige tering ontwikkelen. Zij die eene zwakke borst hebben, moeten zich vooral voor koude mijden, die met sterke noord-, noordooste- en oostewinden herwaarts komt; deze winden bezitten nog daarenboven deze bijzondere eigenschap, dat zij zelfs bij den gezondsten mensch eene longontsteking kunnen veroorzaken. Die derhalven hiervoor eene dubbele vrees heeft, loope niet tegen dezelve in zonder den mond met een doek of met de slip van zijn overkleed te bedekken en wandele zeer langzaam. Hoe meer hij het bloed door loopen in beweging brengt, des te meer worden de vaten der longen daarmede opgevuld en des te spoediger kan ontsteking, bloed-

spu-

spuwing enz. ontstaan en daaruit de tering te voorschijn komen. Dat schaatsrijden, slederijden en paardrijden in galop, bij zulk weder, hun, die aanleg tot tering hebben, niet goed kan bekomen, spreekt van zelf.

Die rijk is en zijne longen niet regt goed gevoelt, make schikkingen, om tot het 50ste jaar het vaderland te verlaten en in *Italie*, het zaidelijk gedeelte van *Frankrijk*, *Spanje*, *Portugal* enz. te vertoeven of voor het minst zulke reizen gedurende den winter te kunnen doen.

Alles wat het ligchaam tot eenen aanmerkelijken graad verzwakt, ontwikkelt den aanleg tot tering. Ik verwijs hier den lezer wederom naar het IV hoofdstuk 4°. en verzoek allen, die daarbij belang hebben, voornamelijk op het daar afgeschilderd nadeel te letten, hetwelk het verlies van teelvocht veroorzaakt: dit moge geschieden hoe het wil, personen, die voor de tering beducht zijn, moeten zich hiervoor in acht nemen. Gewoonlijk evenwel hebben zoodanige lieden eenen bijzondere trek naar bijslaap. Laten zij zich toch niet verleiden, om vruchten te genieten, welke zij eens zeer duur moeten betalen. Bedenken zij steeds, dat de verwekte kinderen ook veelal een beklagenswaardig leven zullen moeten leiden! Worden zij onder eene omhelzing door de venus-ziekte besmet, dan blijft de verborgen vijand niet lang meer verholten.

Hoe men zich voor de overige oorzaken, in het aangehaalde hoofdstuk behandeld, kan in acht

nemen, zal hier, om herhaling te vermijden, niet nader omschreven behoeven te worden. (*) Het is echter noodig, diegenen een goede raad te geven, welke genoodzaakt zijn bij hunnen arbeid de gezondheid te wagen, om dat daarbij stof, damp enz. ontwikkeld wordt en in de longen dringt. Het beste behoedmiddel tegen stof en stuivende lichamen, in zoo verre men dezelve onder het loopen, rijden enz. inademt, is zonder twijfel het

(*) Een enkel woord evenwel over de verkoudheid waarvan in het V hoofdstuk 8°. gesproken is. Hoewel eene eenvoudige en goedaardige verkoudheid gewoonlijk door het verblijf in een matig warm vertrek en het gebruik van zachte, slijmige en verdunnende spijsen en dranken binnen weinige dagen verdwijnt, is zij echter bij jonge, volbloedige en tot toring aanleg hebbende personen, vooral in den winter en in het voorjaar, wanneer er noorde- en oostewinden waaijen, niet zelden van eenen hardnekkigen en gevaarlijken aard. De aanwezige bijna aanhoudende koorts; de volle harde pols; de hoog bruine urin; de droogte van tong en huid; de lastige, hevige, drooge en pijnlijke hoest; het gevoel van spanning, zwaarte of stekingen in de borst, vergezeld met moeijelijkheid in het ademen; het opwerpen van dunne, met bloed vermengde, slijmen enz. toonen aan, dat er eene ontsteking, of voor het minst eene ontstekingaardige toestand in de ademhalingswerktuigen aanwezig is, die, onder opzigt van eenen Arts, door aderkatingen, verkoelende en ontstekingswerende geneesmiddelen &c. moet behandeld en weggenomen worden, indien men zich niet aan het gevaar wil blootstellen, dat deze ontsteking in verettering of verharding overgaat en alzoo de verzwoorene of knobbelige toring ten gevolg hebbe.

Vert.

het langzaam gaan, om dat het inademen des te zeldzamer en minder diep is, hoe langzamer de ademhaling geschiedt. Eene voile of een doek voor den mond is hierbij onontbeerlijk en kan men zijnen weg zoo nemen, dat de wind het stof voor ons heen jaagt, men veronachtzame dit niet. Menschen, die door hunnen arbeid tot ontwikkeling van stof gelegenheid geven, b. v. Metselaars, Molenaars, Tapijtwerkers (bij het uitkloppen) enz. moeten den mond met eenen doek bedekken en dikwijls iets slijmerigs of olijachtigs drinken. Het door den doek heen stuivende stof, dringt alsdan niet in de luchtpijp, maar wordt grootendeels door het speeksel in de mondholte teruggehouden. Dienstmeiden kunnen zich, onder het vee-gen, tegen het inademen van stof behoeden, door gedurende dien tijd water in den mond te houden. Zeer moeilijk is het de nadeelige werking van metaalachtige dampen af te weren. Het voorstel van niet nuchteren te arbeiden, dewijl het ligchaam daardoor voor derzelve nadeelige invloed minder vatbaar wordt, veel vette spijzen te gebruiken, den arbeid dikwijls te verlaten en zuivere lucht in te ademen, de openingen van mond en neus te bedekken enz. kunnen zeker, wanneer zij goed opgevolgd worden, gedeeltelijk, doch niet volkomen behoeden.

Aan Tooneelspelers, Muzikanten en anderen, die hunne longen door sterke inspanningen dikwijls verzwakken, of daarin ontsteking veroorzaken, kan ik het volgende zeggen. Bij eenen blijkbaren aan-

F

leg,

leg, die zijne ontwikkeling reeds nabij is, moeten zij hunne kunst of hun beroep noodwendig geheel en al opgeven; doen zij dit echter in eens, dan geraken zij veelal des te spoediger in dat gevaar, hetwelk zij vermijden wilden. Het volgende strekke hun evenwel ten troost.

Zwakke longen kunnen door niets beter versterkt worden, dan door deklameeren, spreken, zingen en blazen. Men moet zich daaraan echter zeer langzaam gewennen, daarin trapsgewijze oefenen en bovenal alles zorgvuldig vermijden wat, het zij middellijk, het zij onmiddellijk verzwakken, of overprikkelen kan. De reden van het goede gevolg van blazen, spreken, zingen enz. is gelegen in den prikkel, welke alle deze verrigtingen in de longen veroorzaken. Hoe zwakker deze zijn, des te zwakker moet ook de prikkel zijn, op dat het bloed niet in grootere hoeveelheid derwaarts geleid worde, dan de teedere vaten kunnen bevatten. Men spreke, blaze en zinge derhalven iederen dag iets meer, iets sterker en luider. Deze voorzorg zoude echter van geen nut zijn, indien men de longen, gedurende het spreken enz. door wijn, punch of likeuren prikkelde; dezelve onmiddellijk door verdriet, hartzeer, twist, wellust, bekoeling enz. verzwakte; om de droogheid te verminderen, ijskoud water naar binnen goot; of in eene zeer koude kamer deklameerde, terwijl men den wind te gemoet wandelde. Het laatste vooral is in staat alles te bederven, wat vroeger goed gemaakt ware, of goed was. Een glas niet
al

al te koud bronwater, met 2 of 3 eijerdoren ondereen geklopt en wat suiker daarbij gemengd, is het beste middel, om de mondholte met een teug daarvan te bevochtigen.

Bedenkt men, dat de meeste, die deze voorschriften noodig hebben, dezelve niet kennen, noch opvolgen en gewoon zijn op iedere manier hunne gezondheid te verwoesten, dan behoeft men zich niet te verwonderen, wanneer slechts een klein getal van zulke personen een' vroegen dood ontkomt, alhoewel er ook andere zijn, die langen tijd het leven blijven genieten. Wij hebben in oudere en nieuwere tijden voorbeelden gehad van Tooneelspelers en Speelsters, die hun jubilé op het tooneel vierden en over de honderd jaren oud werden, ja zelfs zouden zij hunne kunst toen nog hebben kunnen uitoefenen, ware het geheugen hun niet ontrouw geworden.

Geleerden, die tot tering aanleg hebben, moeten zich gewennen, om onder het studeeren te staan. De omloop van het bloed is in deze houding niet alleen vrijer, maar de borstholte is ook minder in gevaar, om gedrukt te worden.

Die aanleg tot tering heeft, vermijde eene te hooge, te koude en te diepe woning. Het opklimmen van den trap tast de longen sterk aan, wanneer men niet bij iederen tred kan rusten, waarnaar men zich echter niet altijd kan schikken. Te koude woningen zijn meest altijd vochtig en hierin heeft men dikwijls met verkoudheden en andere dergelijke aandoeningen te worstelen,

len, die de vrees voor tering maar al te dikwijls bevestigen. Laag liggende woningen en kelders zijn gewoonlijk ook vol damp en berooven van het genot der vrije en zuivere lucht. Deze lucht be-
komt evenwel den teringzieken niet altijd goed, offchoon de omstandigheden nog vrij gunstig zijn, alleen de zoodanige, die teringziek vrezen te zullen worden, kunnen van het versterkend vermogen der vrije en zuivere lucht veel verwachten.

XII.

Vervolg.

Er zijn daarenboven ook eenige dingen, waar-
over zich weinig met zekerheid laat bepalen.
Hiertoe behoort b. v.

het Tabakrooken.

Vele der beroemdste nieuwe Artsen en bijna alle oude hebben dit den teringzieken en hun, die het vreesden te zullen worden, volstrekt ver-
boden; andere hebben het zonder uitzondering
aangeprezen. (*) Ik

(*) *Aangaande het nadeel van overvloedig tabak te rooken verhaalt C. J. NIEUWENHUIS (Geneesk. plaatsbeschrijving van Amsterdam 1 Deel bl. 193) een merkwaardig geval. „Ons zelveu” zegt hij „is het tweemaal gebeurd, dat een jong en een getrouwd man met alle teekenen eener vergevorderde longtering hun graf naderende, ondanks alle pogingen van verscheidene onzer kunstgenooten voorzeker een prooi des doods zouden geworden zijn, hadden wij, nadat wij hun ook reeds eenigen tijd vruchteloos middelen hadden*

Ik geloof het volgende hier geschikt een plaatsje te kunnen inruimen. — Die na, of onder het rooken niet meer, niet drooger, niet sterker hoest; die naderhand, zoo zijne ziekte reeds in het 1ste, zelfs reeds in het 2de tijdperk is, eene geringe, vochtige, met uitwerping verbondene, hoest bekommt; die vroeger reeds aan het gebruik van tabak gewoon was zonder daarbij speeksel uittespuwen; die er verlangen naar heeft en door geene slaauwten, braking, walging en andere toevallen aangetast wordt, welke bij zwakke personen niet altijd zeldzaam zijn, dewijl de tabak dikwijls eene te sterke prikkeling veroorzaakt, kan eenige keeren des daags, slechts niet des morgens of na den maaltijd, gerust uit eene zuivere pijp rooken.

Men heeft voor teringzieken eenige soorten van tabak boven andere aanbevolen. Daar de ziekte reeds werkelijk aanwezig is, laat de beroemde

F 3

HIL-

toegediend, niet toevallig ontdekt, dat zij, bij het menigvuldig rooken veel uitspuwden en zich aldus van de beste sappen beroofden. Eerst nadat zij het rooken eenen geruimen tijd hadden nagelaten herstelden zij allengskens en kregen onder het gebruik van zeer weinige geneesmiddelen hunne vorige gezondheid terug."

— Ook raden wij hun, die aanleg tot tering hebben en aan het tabakkauwen of zoogenaamd pruimen gewoon zijn, zich daarvan te onthouden, om dat deze gewoonte hun dubbel nadeelig is, zoowel wegens den aard des tabaks, als wegens de verkwisting der tot spijsvertering noodige sappen, welke hierbij veelal plaats heeft.

•
Vert.

HILDEBRAND de kanasfer in lood-azijn weeken en daarna gedroogd gebruiken. Het is waar, dat menige foort van tabak door lood en loodbereidingen smakelijk gemaakt wordt, dat het algemeen gebruik van tabak, welke zoodanig bereid is, een nieuw bewijs der minder schadelijke eigenschappen van het lood oplevert en dat hetzelfde in de etterende tering belangrijke diensten bewijst, om het leven te verlengen; desniettegenstaande zou ik ieder, die niet zeker weet van welke natuur zijne borstongesteldheid zij, des te minder aanraden, deze foort van tabak te rooken, hoe meer hij het gevaar ontgaan wil, waarin hij echter nog niet verkeert. Houde hij zich liever aan tabak op deze manier bereid.

Neem: Mijrrhe Gom in fijn poeder een lood

los het op in

water van Hijfop twaalf lood

week hierin 24 uren lang een pond kanasfer, droog dezelve in een matig warm vertrek, of in de zon en bewaar ze ten gebruik.

Men moet dezen tabak in het begin spaarzaam en niet langer rooken, dan aangenaam is, omdat dezelve wel eens bedwelming kan veroorzaken. Wil men in den laten morgen of tegen den middag daarvan gebruik maken, dan moet een ontbijt uit vleeschsoep met sago, uit tarwe of haver bereid, voorafgaan. Door het rooken van dezen tabak wordt de hoest verminderd, de eetlust vermeerderd en de lucht voor vele teringzieken op eene weldadige manier verbeterd. Bekomt

de-

deze foort goed, dan beproeve men, in het begin echter met dezelfde voorzorg, de volgende.

Neem : Bilfen - kruid } van elk drie vierde lood.
 Schierling - kruid }
 Kamille bloemen een lood.

Meng de kruiden onder een en overgiet dezelve met twee pond kokend regenwater, kook het eenige minuten in een gesloten pot, giet het vocht af en voeg daarbij

Extrakt van Schierling-kruid een vierde lood.

Week eerst in de helft en naderhand in het geheele doorgietfel een pond kanasfer, rook daarvan in het begin, kort voor het naar bed gaan, slechts een derde pijp, tot gij bespeurt, zonder bedwelming, verdoving of misfelijkheid, meer of menigvuldiger te kunnen verdragen. Bij drooge hoest, taaije uitwerpselen in de knobbelige, of in de etterende tering, waar de hoest uit eene diepliggende zweer voortkomt, welke zich niet, dan met veel moeite van den etter ontlast en steeds nieuwe ontsteking voortbrengt, is deze foort, doch in de slijm-tering de eerste vooral aante-prijzen. Daar het intusfchen voor den Arts zelve en vooral voor den lijder zeer moeilijk is de natuur der ziekte, wanneer het 1ste tijdperk voorbij is, te erkennen, behoort in zulk een geval eerst de ligste en daarna de meer werkzame foort van tabak beproefd te worden. (*)

F 4

Even

(*) *Het snuiven of het gebruik van niesmiddelen kan ook in enkele gevallen van nut zijn, wanneer bij teringachtige lij-*

Even zoo weinig zijn de Geneesheeren het onder elkander eens welke

hoedanigheid der Lucht

ter inademing de beste is, zoowel voor teringzieken als voor hen, die daartoe aanleg hebben. De nieuwere stemmen daarin overeen, dat eene zuivere lucht den teringzieken niet wel bekomt en wel des te minder, hoe zuiverder zij is. Ik geloof, dat men hier met nog meer oplettendheid, dan wel elders, op de soort van tering te letten hebbe.

Zij, die aan ophooping van bloed in de longen, bloedspuwing, neusbloeden, longontsteking enz. onderhevig zijn, zoo wel als die de etterende, of knobbelige tering hebben, verdragen eene koude en zuivere lucht niet; de zieke verergert er zelfs door.

lijders de afscheiding van slijm uit den neus gestremd is en dit min of meer scherpe vocht op de keel vallende, deze, de luehtpijp en de omliggende deelen prikkelt en daardoor eene zeer lastige aanhoudende drooge kuch veroorzaakt. Ter herstelling van deze afscheiding en alzoo ter wegneming van den hoest geve men hun, die niet aan snuiven gewoon zijn, steeds zachte prikkelende middelen: goeden snuiftabak, of anders fijn gewreven witte suiker, het zij alleen, het zij met een weinig witte vitriool gemengd; het poeder van welriekende planten b. v. Majorijn, Lavendel, Wolverleij, Valeriaan enz. Men wachte zich evenwel deze middelen al te sterk, of te hoog op te snuiven; want, wanneer zij tot in de keel doordringen, prikkelen zij dezelve en brengen hoest voort.

Vert.

door. Vele zoodanige lijdens kunnen daarom genezen worden, wanneer zij hunne hooge bergachtige woonplaats met eene lager liggende verwisselen. Wanneer een Arts zijne teringzieke lijdens uit *Turingen* naar de laagliggende en vochtige omstreken van *Leipzig*, en omgekeerd een *Leipziger* Arts de zijne naar *Turingen* zendt, beide echter hanne bemoeijingen met een goed gevolg bekroond zien en zij elkander, zoo als dikwijls geschiedt, regelregt over de eigenschappen der lucht, welke zij nuttig oordeelen, tegenspreken, moet de onpartijdige het besluit opmaken, dat, of de hoedanigheid der lucht gelijk zij, of beide Artsen met de natuur der ziekte onbekend zijn. Deelen, zoo als de longen, zijn te groot en te belangrijk, dan dat zij niet door de lucht, die daarop als een onafgebroken prikkel werkt, aangedaan zouden worden. Zweren en wonden genezen des te langzamer, hoe meer zij aan de lucht zijn blootgesteld en hoe drooger, kouder en zuiverder deze is. De longen maken hierin geene uitzondering en van hier is het, dat voor teringzieken, met beleedigde, of etterende longen, het verblijf in koe- en paardestallen, of in een klein kamertje, vooral wanneer daarin vele bloemen staan, in weilanden, in tuinen, in versch geploegde landen enz. zoo heilzaam is. Men verhaalt hiervan zeer geloofwaardige en troostrijke voorbeelden.

« Nog leeft, » zegt HUFELAND, « een waardig Geestelijke in deze streken, die voor twaalf

jaren aan alle toevallen der longtering, hoest met opgeving van slijm-etterachtige fluimen, moeilijke ademhaling, pijnen in de borst, uitterende koorts met nachtzweet leed en reeds zoo zwak en mager was, dat men hem met regt eenen spoedigen dood had kunnen voorspellen en evenwel werd hij door twee eenvoudige middelen: het inademen der uitwaseming van den grond, gedurende het ploegen, en het gebruik van feltser-water met melk, geheel en al en zoodanig hersteld, dat hij sedert dien tijd aan geen ongemak in de borst geleden heeft en zijn dienst als Leeraar, zonder eenige moeite, verrigten kon. Nog onlangs verhaalde hij mij, dat hij het verliggende en wezenlijk hemelsche gevoel niet konde vergeten, hetwelk hem telkens, bij iedere benaauwdheid en borstklemming, het inademen van de uitwaseming der aarde verschaft had."

Eene beleedigde long wordt door eene zoodanige lucht, die met vochtigheid, warmte, of zoodanaamde slijfstof (die uit dieren en planten in het voorjaar en bij het ploegen van den grond het meest ontwikkeld wordt, om dat hier in den winter millioenen planten en derzelver overblijfsels verrotten) overladen is, niet genezen, maar deze lucht heeft evenwel dit groot voordeel, dat zij de genezing, welke door de krachten der natuur, of andere middelen bewerkt wordt, het minst verhindert en de met de ziekte verbondene toevallen het meest tegengaat, daar zij dezelve het minst verergert. Zij werkt alzoo op eene
ont-

ontkennende wijze en verdient daarom aanbevo-
len te worden. Daar de mensch niet zonder
adem te halen leven kan en een teringzieke, die
de etterende tering heeft, de lucht, welke met
grooter hoeveelheid stikstof voorzien is, het best
verdraagt, zij hem aangeraden, om in de nabij-
heid van eenen Slager of Vilder zijne woonplaats
te kiezen. De wafem van versch geslachte dieren
is voor hem eene ware verkwikking. Dat hij zich
dezen verschaffen kan, wanneer hij van elke gele-
genheid gebruik maakt, om dien inteademen, zal
geen betoog noodig hebben.

Geheel anders is het geval bij de slijm-tering.
Hoe zuiverder hier de lucht is, des te beter be-
komt zij, om dat daardoor het ligchaam, en de
longen des te meer tot werking worden aangezet,
waaraan het voor en gedurende de ziekte haperde.
Zoodanige lijdens raad ik een verblijf in hoog- en
droogliggende oorden aan. (*) De reden hiervan
is duidelijk en zal voor den nadenkenden lezer
geene verklaring behoeven.

Het

(*) *Met uitzondering van de erfelijke longtering levert
eene zuivere met zuurstof rijkelijk bedeelde lucht een uit-
muntend middel op ter voorkoming van de ontwikkeling der
dreigende tering bij daartoe gedisponeerde personen en van
hier het met regt geprezen nut der zeereizen, der frische
landlucht en van een togt naar het zuidelijk gedeelte van
Frankrijk, Italie of het Eiland Madera.*

Vert.

Het wel bekomen behoort bij het gebruik van alle middelen in deze ziekte, wier soort niet altijd erkend wordt, zeer veel te beslissen. Nemen daarom alle lijdens dit in acht bij het beoordeelen der lucht, welke zij inademen. Bevinden zij zich in deze gemakkelijker, wat de ademhaling, den hoest, het opwerpen van fluimen en de koorts aangaat, houden zij er zich dan bij; neemt de moeilijkheid der eerste en de hevigheid der laatste toe, verwisfelen zij dan deze met eene andere.

Ik zeg dit ook in het bijzonder ten opzichte van het gebruik der berookingen met balsemachtige en harsachtige stoffen, van welke eenige in het geheel geen, vele een zeer goed, wederom andere een zeer nadeelig gevolg ondervonden hebben. (†) Ieder kan dezelve eenige keeren beproeven en als-

(†) *Daar de harsachtige berookingen alleen in de slijmen etterende longteringen, bij zwakte en geringe prikkelbaarheid der longen nuttig kunnen zijn, is derzelve aanwending af te raden, wanneer een drooge, schelle en pijnlijke hoest enz. aanduidt, dat er spanning en ontsteking in de longen aanwezig is. Hier zou men met goed gevolg gebruik kunnen maken van den wasem van warm water, waarin wondkruiden getrokken zijn, naar omstandigheden met, of zonder een weinig Terpentijnolie, volgens het voorschrift van TISSOT „neem bloemen van St. Jans kruid, van Vlier en van Melisse van ieder eenige vingergrepen, doet ze op den bodem van een bier- of melkkan met een half once Terpentijnolie en giet er kokend water op.” Hij voegt er vervolgens bij, dat hij door het inademen van den wasem, uit dit afstrekfel oprijzende, de genezing heeft zien gelukken.*

Vert.

alsdan het goed of slecht gevolg over het verder gebruik laten beslissen. Of men Barnsteen, Olibanon, Wasch, Pik enz. daartoe bezige, komt hoofdzakelijk op hetzelfde uit. Het volgende rookpoeder wordt echter bovenal aanbevolen.

Neem: Witte Barnsteen }
 Olibanon Gom } van elk een half lood.
 Benzoë Gom }
 Gom van Pokhout } van elk drie achtste
 Tolu Balssem } lood.
 Poeder van rozen één lood.

Maak alles tot een poeder en meng het onder een. Wanneer na de derde aanwending de hoest vermeerdert, niettegenstaande het poeder in eene geringe hoeveelheid op een verhit stuk blik gestrooid is, vare men er niet mede voort. Rijke lieden kunnen ook in hun woonvertrek kaarsen van geel wasch branden, de huisgeraden met wasch bestrijken, waarin Copaive- en Peru-Balssem, of Benzoë Gom gesmolten is; of de bedgordijnen met de bovengenoemde riekende stoffen, of met vloeibare storax bevochtigen.

Daar het, zoo als wij zagen, nuttig is, dat de soort van tering, bij de beoordeeling van de lucht, vooral in aanmerking moet genomen worden, zal blijken, dat het van niet minder belang is te kunnen onderscheiden, of warmte, of koude de voorkeur verdiene. Eene matige warmte is voor ieder, die de etterende longtering heeft nuttig, hij verwarme daarom zijn woonvertrek naar den
 ther-

thermometer en verlate hetzelfde slechts dan, wanneer de buitenwarmte daarmede gelijk is.

Waarom? — om dat de koude de genezing van zweren verhindert en vooral afwisseling van koude en warmte. Hij, die de knobbelige- etterende tering heeft, moet vooral hierop letten. De slijmtering bekomt integendeel eene matige koude en zuivere lucht zeer goed.

Genoeg hier van alles wat hij, die voor de tering vrees heeft, te vermijden hebbe: de stof bragt het met zich, om veel hier in te vlechten, wat wezenlijk teringzieken zelve aangaat. De vrees en de wezenlijkheid grenzen dikwijls zoo na aan elkander, dat dit hier tot geene nadeelige dwaling aanleiding kan geven. Ik wend mij thans tot hen die reden hebben voor de tering te vreezen, om hun te leeren, wat er nog gedaan kan en moet worden, en daarbij moeten vooral de ware teringzieken elken regel als hun aangaande beschouwen. Ik zal in de eerste plaats spreken van

de Spijzen,

welke teringzieken vooral zijn aanteraden. Hier geldt de regel, dat alle de zoodanige, welke verzwakken, of niet genoeg voedsel geven en tevens moeilijk te verteren zijn, van de tafel behooren geweerd te worden.

Vleeschspijzen, vooral van dieren, die blank vleesch hebben, zijn hun daarom bovenal aanbevolen. Ik weet, dat eenige zeer gevaarlijke ziekten gered zijn geworden, aan wien de Arts niets toe-

toestond, dan het gebruik van gekookt en gebraden vleesch met brood, geen fruit, geene moeskruiden, niets van dat alles; tot drank water. De omtrek van het ligchaam nam merkbaar toe en hiermede genazen ook de longen. Ik verwijs arme lijdens naar de gelei, welke uit beenderen verkregen kan worden en waarvan reeds vroeger gesproken is. Intuschen kunnen alle slijmige en suikerachtige groenten zonder nadeel tot afwisseling, zoo als ook goed bitter bier en wijn, seltfer-water met melk, of waterchokolade met mate gebruikt worden. Deze spijzen en dranken passen vooral hun, die aan de slijm-, of etterende tering lijden.

Een ander middel, om de ziekte, of wanneer deze reeds aanwezig is, derzelve gevolgen te ontgaan, bestaat in

Beweging.

Het rijden is door allen eenstemmig aanbevolen. « Het Paard zij de Arts, de Ezel de Apothekar van iederen teringzieken.» Dit schreef een oud Geneesheer, die het gebruik van ezeline-melk, zoo als ook nog heden plaats heeft, voor in de hoogste mate nuttig hield. Die voor de slijm-tering bevreesd is, kan in bergachtige streken rondklauteren gelijk SALVADORI deed (zie 1ste hoofdstuk.) Ieder andere beweging, waaraan het ligchaam deel heeft, bekomt goed; dezelve moet echter vele dagen achter een en niet langer dan tot eene matige vermoeijing volgehouden worden.

Men

Men begrijpt, dat men dezelve ook allengs in graad en duur moet vermeederen.

Laauwe baden

met geurige kruiden b. v. Kamille-bloemen, Rosemarijn, Majorijn, Alst enz. bereid, wekelijks een of tweemaal gebruikt, doen zulke personen veel dienst: zij versterken de huid, maken den omloop der vochten gelijkvormiger en verminderen zelfs daar, waar de ziekte reeds ver gevorderd is, de aamborstigheid, de pijn, de koorts en de moeilijke opwerping van fluimen. In de knobbelige tering zijn zij zeer nuttig, ja bijna onontbeerlijk. (*)

On-

(*) „Ik ben ten vollen overtuigd” zegt de vermaarde HUFELAND, (*Journal der Pr. Heilk.* 1810, Febr. S. 34) „dat een behoorlijk regelmatig voortgezet gebruik der laauwe baden, een der zekerste middelen is, om de longtering, zelfs bij eene groote geschiktheid tot dezelve voortekomen: ja zelfs om die ziekte in het begin te genezen, gelijk vele gevallen in mijne praktijk mij daarvan ten vollen overtuigd hebben; de beste wijze om deze baden te gebruiken is tweemaal des weeks een louter laauw, of met twee lood zeep vermengd laauw bad, gedurende een half uur te nemen; doch wil men in genezing gelukkig slagen, zoo moet men met derzelver gebruik jaren lang zonder eenige ophouding voortgaan; zelfs het diätetisch gebruik van laauwe voetbaden, met sijn gestoten mostertzaad om den anderen dag, kan bij de tot ophooping van bloed in de borst geneigde personen, zeer veel afdoen, wanneer men er op den duur gebruik van maakt.”

Vert.

Onder die middelen, welke het leven van iemand, die door de tering overvallen is, dikwijls zeer lang kunnen rekken, behooren ook nog

de Fontanellen.

Ik vooronderstel, dat het aan den lezer bekend is wat een fontanel zij. Het is eene door kunst gemaakte en door kunst onderhouden zweer, welke daarom aan teringzieken altijd hoop geeft van met nut aangewend te kunnen worden, om dat een gedeelte der vochten, hetwelk anders naar de longen gaan en de daarin aanwezig zijnde verzweering onderhouden zoude, nu op deze wijze eenen uitweg vindt. Van deze zijde beschouwd is het een noodzakelijk klein ongemak, dat het ligchaam van een gedeelte van de tot het leven noodzakelijke vochten berooft, maar echter geacht moet worden gelijk elk andere heelkundige bewerking, waardoor een deel verloren gaat, om het geheel te behouden. Intusfchen zag men daarvan dikwijls ook een ander gevolg en dit heeft de fontanellen voornamelijk in aanzien gebragt. De etter werd namelijk door eene ons weinig bekende natuurkracht des ligchaams niet zelden van de zweer, waarin zij zich opgehoopt hadde, weggevoerd en naar eene andere niet gevaarlijke plaats geleid, waar de natuur of kunst denzelven naar buiten wierp. Op deze wijze genas dikwijls een teringzieke, die verloren fcheen, herstelde iemand, die zich gedurende den slaap den voet tot aan het been verbrandde en genazen ook borstziekten door fonta-

nellen, die op de borst, op den arm of aan de knie gemaakt waren.

Daar dit middel in het algemeen zonder nadeel en aanmerkelijke pijn kan aangewend worden, behoorde men er niet tegen ingenomen te zijn, noch er mede te dralen, dewijl in het eerste en tweede tijdperk der ziekte alleen daarvan een goed gevolg te verwachten is. Het vooroordeel dat men de fontanellen altijd moet dragen en dat dezelve pijn veroorzaaken is geheel en al ongegrond, en wanneer ook al iemand genoodzaakt ware deze etterdragt altijd te blijven behouden; gelukkig mag hij zich waarlijk achten, dat hij voor zulk eenen geringen prijs het leven kan koopen!

Op dezelfde wijze als de fontanellen werken ook de spaanschevlieg-pleisters, hois de garou en fetons. De fontanellen zou ik evenwel de voorkeur geven, om dat zij minder pijnlijk en zinderlijker te behandelen zijn. Bij de slijm-tering vind ik het gebruik der fontanellen het meest twijfelachtig: want bij deze laat het zich in het geheel niet verklaren hoe zij werken, om hen alleen voor afleidende middelen te houden zijn zij niet vermogend genoeg.

Mogten deze wenken daartoe medewerken, om velen voor deze schrikkelijke ziekte te bewaren, velen, die haren aantogt gewaar worden, in staat stellen, haar af te weren!

Iets over de genezing der Tering.

Meer kan ik niet geven, bij de behandeling van eene ongeneeslijke ziekte in een geschrift, hetwelk voor het publiek bestemd, slechts wenken en raadgevingen kan bevatten, die in staat zijn, om lijders van deze soort te bemoedigen en op te beuren of zoo ver te brengen, dat hunne ongemakken verminderd en hunne levensdagen vermeerderd worden.

Eigenlijke teringzicken moeten, wanneer zij hersteld en behouden willen worden, geene spijzen gebruiken, dan die vele voedzame deelen bevatten en bij eene matig goede spijsvertering gemakkelijk verduwd kunnen worden, ten einde daardoor de schielijk toenemende vermagering tegen te gaan en de hoedanigheid der vochten te verbeteren. Hier passen derhalven

Meelachtige voedfels: gerstenmeel, havergort, grutten, rijst, salep, griesmeel, semoelje, utrechts borstmeel, oosterfche manna, bruine en witte fago, arrow-root, goede aardappelen, belegen wittebrood, beschuit enz. in water, melk of sterk vleeschnat gekookt.

Suikerachtige wortelen: aspergies of in derzelve plaats de jonge knopjes der hop, artisjokken, scorfoneroo's, cichorei, suikerwortel, witte peterselie- en felderij-wortels, alsmede roode- en bloemkool; doch alle andere groenten, als: endivie, spinagie, gewone knollen, erwten, boonen

enz. die winderig en moeilijk te verteren zijn, behooren onder de verbodene spijzen.

Van de fruitsoorten bekomen rijpe druiven, aalbesen, kersen, frambozen, gewone china's- en orange-appelen, rozijnen en vijgen doorgaans het best, ja zelfs komkommers en meloenen, waar in het begin der ziekte eene min of meer blijk-bare ontsteking in de longen aanwezig is.

Rund- en kalfsvleesch, alsmede alle gevogelte en wild, hetwelk blank vleesch heeft, (want die bruin vleesch hebben, als watervogels en haas, zijn moeilijk te verteren,) het zij gebraden, zonder vette of boterige sausen, het zij in eene geringe hoeveelheid water gekookt of nog beter gesmoord, is het beste voedsel, wanneer de spijsvertering nog goed is; gerookt vleesch of spek, kaas en gebak bekomt zelden goed. Rivier- en zeevisch, waarvan het vleesch wit en zacht is, zoo wel als oesters en kreeften, is zeer ligt te verteren en bevat veel voedsel; alle vischen, wier vleesch hard en roodachtig is, b. v. zalm, snoek, tarbot enz. leveren eene minder geschikte spijs op.

Heeft de spijsvertering echter reeds veel geleden, dan gebruike men vleeschsoepen en bouillon's, die men bereidt door vleesch en beenderen van koeijen en kalveren 12 tot 14 uren met water in een pot te koken, waarvan alle openingen tusschen het deksel met brooddeeg moeten toegesmeerd worden. Eene zoodanig bereide krachtige soep, waarbij onder het koken eenige
groen-

groente gedaan kan worden, geeft meer voedsel, dan eene groote hoeveelheid van vele andere spijzen.

Kruiderijen, zeer krachtige en zure wijnen verdraagt de teringzieke zeer zelden. De lijder behoorde die alleen dan te gebruiken, wanneer zijn Arts hem dezelve veroorlooft. Eenige zijn evenwel door wijndrinken genezen; deze waren echter teringzieken, wier ziekte-oorzaak in niets anders, dan in zwakte der longen en van het geheele ligchaam bestond: de sterke hoest en het uitwerpen van fluimen verminderden bij hen onder het gebruik van ieder glas wijn.

De volgende levenswijs raad ik wezenlijke teringzieken ter navolging aan.

Des morgens bij het opstaan, gort, arrow-root of sago in water gekookt en met versche ezelinnegciten- of koemelk overgoten, of in derzelver plaats twee eijerdoren met kandijsuiker gemengd, theelepels wijs te gebruiken: het uitwerpen van fluimen en de hoest worden daardoor gemakkelijker en het ligchaam door voedsel verkwikt en versterkt. Na drie of vier uren eenige kopjes van de opgegeven soep of versche melk langzaam en bij tuschenpoozen gedronken. Daarna, zoo veel de krachten, oefening en gewoonté dit toelaten, eenige ligchaams beweging b. v. wandelen, rijden, hakken, graven, zagen enz. Des middags vleesch met een der genoemde meelsoorten, suikerachtige wortels of fruit. Daarop een slaapje tot bevordering der spijsvertering en na den middag voor

drank zuiver bronwater, melk, bitter bier, zachte wijn of de opgegeven eijerdrank. Des avonds wederom soep, voorafgegaan door eenige lichaams beweging en naderhand een pijpje tabak volgens de opgegeven manier bereid.

Melk

wordt den teringzieken als een zeer heilzaam middel aanbevolen, vooral vrouwen-, paarden-, ezeliinnen-, geiten- of koemelk. De drie eerste zijn nuttig in de etterende tering, om dat zij het minst spoedig zuur worden en een verdunnend, verkoelend en verzweringheelend vermogen bezitten; de laatste pasfen in de slijm-tering, dewijl zij sterk voedend en maagversterkend zijn. Hem, die wezenlijk teringziek is, eene goede spijsvertering heeft, op het land leeft en de melk van een dier krijgen kan, hetwelk voor hem gevoederd wordt, zij het gebruik daarvan ten sterksten aanbevolen, doch hij moet met het herhaald gebruik van kleine hoeveelheden beginnen.

De melk dient terstond, na dat zij gemolken is, gedronken te worden, anders gaat derzeiver zoo nuttige dierlijke wasem verloren, welke mogelijk even zoo veel waarde heeft, als de grovere zichtbare bestanddeelen en het is daarom, dat sommige zwakke lijdens het dier voor hun bed lieten melken, zoo dikwijls het noodig was. Het koken der melk, het zij alleen, het zij met kruiderijen, is meer schadelijk dan voordeelig. In die gevallen, waarin zij de maag niet goed bekomt, zoeken men

men dit gebrek te verhelpen door bijvoeging van wat honig of kaneel, of geve in derzelve plaats wei of hui van melk en vooral wanneer er nog eenige ontsteking in de longen of geringe aanvallen van bloedspuwing of neusbloeding aanwezig zijn. De onschadelijkste en heilzaamste vermenging is die met bronwater b. v. feltser-water of met vleeschnat. (*)

G 4

Wan-

(*) „Kan men geen geiten-, noch ezinnenmelk bekomen, dan vervangt men hare plaats door paardenmelk, of men maakt op de volgende wijze kunstmatige ezinnenmelk, die voor de natuurlijke niet behoeft onder te doen. Men neemt eene halve once wortel van Erijngium of Zeekruisdistel, even veel geparelde Gerst, drie oncen wortel van Zoethout en twee pond water. Dit verkookt men over een zacht vuurtje tot eene pint. Dan laat men het doorzigen en doet er eene gelijke hoeveelheid koemelk bij.” (Gezondheidsboek van WILlich 2 Deel bl. 5.)

De gegiste merrie-melk (Koumiss) werd ook onlangs tegen de longtering aangeprezen door P. DE GOUROFF (*Les Tartares Nogais* bl. 68) en door C. J. HÖBERBEIN (*Verhandelingen van het Natuur- en Geneeskundig Gezelschap te Moskouw.*) Na eene zware ziekte werd de Schrijver HÖBERBEIN door de tering aangetast, vergezeld met hevig hoesten, bloedspuwing, uitterende koortsen, slapeloosheid enz. waartegen de kunst vruchteloos alles aangewend had, hij werd daarvan bevrijd door het gebruik van Koumiss met een behoorlijk diët. — Men bereidt dezelve op de volgende manier: doet 16 ponden warme merriemelk in een houten vat, legt er zuurdeeg, liefst van roggenmeel in linnen gewikkeld, in, plaatst het gesloten vat in de warmte van 24 tot 26 R. tot de melk een' wijnachtigen, aangename, zuren smaak krijgt;

Wanneer deze bepalingen niet nagekomen kunnen worden, verwachte men niets of ten minsten niet te veel van de melk.

Hetzelfde geldt omtrent de

ijlandsche Mos,

waarvan de roem grooter is, dan deszelfs waarde, vooral, wanneer men het op de gewone manier voorschrijft. Die het met goed gevolg wil beproeven gebruike het op deze wijze. Overgiet vier looden mos met eene kan koud water en laat het daarmede 24 uren staan, giet dan het vocht af en overgiet het op nieuws met eene gelijke hoeveelheid heet water en kook het daarmede tot de helft overblijft; pers nu alles door eenen doek en drink de drie voorhanden zijnde kopjes van deze bittere en slijmige drank op dien tijd, wanneer de maag het ledigst is, d. i. des morgens omtrent zeven uren, nademiddags te vier uren en des avonds bij het naar bed gaan; is deze drank

te

krijgt; 16 tot 20 uren zijn hiertoe toereikend. Is de wijn-gisting voltooid, schept er dan de vette en bovendrijvende deelen af en zijgt het vocht door, roert het daarna een uur langzaam om en bewaart het, in goed gekurkte fleschen, op eene koele plaats ten gebruike. Schept men het vet van de melk niet af, met anders gelijke bereiding, dan krijgt men een' zuurachtigen aangename drank, de eigenlijke Koumiss der Tartaren, die alleen door eene goede maag kan verdragen worden, doch voedzamer is. De merrien moeten in het land op beste klaver loopen en hun veulen zogen.

Vert.

te bitter dan kan men er wat honig bij mengen. Wanneer dit middel op deze manier eenige maanden onafgebroken gebruikt wordt, voedt het, vermindert het den hoest, en verligt het de opwerping van fluimen. Men kan dit gelukkig gevolg niet hopen van het gewone bittere afkookfel uit één lood mos met twee kannen water gekookt.

Een melkdiët gepaard met het opgegeven gebruik van mos, doet dikwijls wonderen. Beide passen zeer goed bij elkander, offchoon ik het koken van mos met melk niet kan goedkeuren.

Het gebruik van

Vet en Meelbrij,

is den teringzieken sedert de oudste tijden door Artsen en Kwakzalvers steeds aanbevolen, door de eerste evenwel om redenen gedeeltelijk wederom afgeraden. Door vet van honden, boter, ganzenvet of roggenbrij zou een onnoemelijk getal menschen van hunne ziekte genezen zijn. Trekt men die er af, welke men voor teringziek hield, zonder het echter te zijn, dan zal deze opgave zeker niet van alle waarheid ontbloot zijn: want hoe hadde anders de voorzanger KRAMER voor weinige jaren met zijn kruidboter zulk een opzien kunnen verwekken?

Zie hier den sleutel van het geheim. Hoe nuttig teringzieken voedsel is, dat hen sterk voedt, heb ik reeds boven opgegeven. Vet en meelbrij bevatten veel voedzame stof; zij vorderen echter eene goede maag enz. wanneer het daaruit bereid

en aan het ligchaam medegedeeld zal worden. Dat zeker iemand, die veel in huis zat, herstelde, door dagelijks van zijn dorp naar *Leipzig* te wandelen en slechts eenen haring en een half pond Olijven olij te gebruiken en dat zoo menig een door hondenvet enz. genas zal hieruit gemakkelijk te verklaren zijn. In het meel is het zoogenaamde krachtmeel (*Colla*) de voedzaamste stof naast de gelei. Rekent men hierbij, dat door zulke vette spijzen de hoest bedaren en het uiterwerpen verminderen kan, dan begrijpt men zonder moeite de mogelijkheid der genezing.

Ik zal hier niet spreken van de met sappen van planten bereide boter van **KRAMER** (*) en de zorgvuldigheid, waarmede zij gereed gemaakt wordt, noch de manier prijzen, waarop **THILENIUS** zijne brij van havermeel laat bereiden. Ik maak er daarom geen melding van, om dat beide eene zeer goede spijsvertering vorderen, zal men er iets goeds van verwachten en om dat alle door mij op-

(*) *De bereiding van boter tegen de tering wordt door UNZER op de volgende manier beschreven. „Neem:*

Wijnruit en Salie van elk drie handen vol. Hak ze fijn en doe ze met drie kwart zoeten room in eenen steenen kruik. Na 24 uren geschiedt de karning. De boter wordt vervolgens door een losse linnen doek gewrongen en dus van de kruiden afgezonderd, hiervan moet de lijder telkens, wanneer hij honger heeft, een boterham eeten, doch geene andere spijzen gebruiken, voor dat de boter verteerd is. Hij kan de dranken gebruiken welke hij gewoon is te drinken.”

Vert.

opgegeven voedfels hetzelfde doel, maar zekerder bereiken: want een eijerdoor met suiker is gemakkelijker te verteren, dan een stuk brood met hondenvet.

Hoopt men op de genezing der zweer? dan is deze hoop ijdel: een teringzieke, die wezenlijk groote, gedurig met de lucht in aanraking komende zweren in de longen heeft, herstelt niet, of ten minsten uiterst zelden door de genezing der verzwering, maar daardoor — hetwelk evenwel ook zeldzaam geschiedt — dat derzelve etter een' anderen uittogt vindt, derzelve wanden verdikken, de zweer niet verder om zich heen knaagt en de ziekte zoo langzaam voortgaat, dat de lijder, zoo als men zegt, oud wordt. Die voor wezenlijk teringziek gehouden werd en gelijk men meende genas, was zulks niet, of verkeerde nog in het eerste tijdperk, waarin de ziekte vroegtijdig tegen gegaan werd.

Rust van ziel en ligchaam

is hun, die teringziek zijn veeltijds even noodzakelijk, als beweging.

Rust des ligchaams. Zij, die voldoende krachten bezitten en nog eene vrij ruime borst hebben, behoeven zich in vele gevallen niet van hunne gewone beweging aftewennen; zij moge bestaan waarin zij wille, wordt zij slechts niet overdreven. Het wandelen, paardrijden in den stap of telgang, beweging in een rijtuig, het gebruik maken van een hobbelpaard, het schomme-

melen, varen, zachte wrijvingen van het geheele ligchaam, het lezen, spreken enz. kunnen veeltijds tot genezing dienen, wanneer dezelve niet met eene volle maag en te lang aan een worden volgehouden; bij gevoel van beginnende vermoeijng, ophooping van bloed in de borst en van belemmerde adembaling met eenige oogenblikken van rust worden afgewisfeld.

Wanneer door de eene of andere der opgegevene ligchaams bewegingen de uitwaseming aanmerkelijk vermeerderd is, moet men zich wachten, om in togt, eene koele plaats en op bedden te willen uitrusten of slapen: want door de eerste wordt de uitwaseming op eens te sterk tegen gegaan en door het laatste het zweet bevorderd. Beter is het dat men bezweet zijnde, een droog warm hemd aantrekt en zich daarbij voor bekoeling in acht neemt.

Rust der ziel is lijdens van deze soort zeer noodzakelijk. Ziel en ligchaam werken wederkeerig op elkander; de levendigheid van de eerste en de zwakte van het laatste veroorzaken, dat beide indrukken ontvangen, welke aan andere gezonde personen onbekend zijn en wel in eenen graad, die door hen alleen kan waargenomen worden. Van hier het dikwijls ergerlijke, ontfemde, mismoedige humeur, en van hier mogelijk ook de stemming der ziel tot vrolijkheid en opgeruimdheid, zelfs bij de gevaarlijkste toevallen.

Hier ook een paar woorden over den pligt, welke zoodanige lijdens te vervullen hebben.

Wan-

Wanneer zij nog geschikt zijn, om met het hoofd te werken, moeten zij vooral dergelijke bezigheden vermijden of ten minsten niet overdrijven. Zij moeten zich van alle werkzaamheden, beroepsbezigheden en gesprekken onthouden, welke droefgeestigheid, haat, nijd of toorn kunnen veroorzaken, of het bloed tot versnelde beweging aanzetten. Hiertoe behoort opmerkzaamheid op zich zelve, oefent men zich daarin, houdt men zich steeds in eene stemming en in staat, om iets te kunnen vernemen, wat belangrijk of onaangenaam zijn kan en verzoekt men de zijnen met de mededeeling van zulke zaken voorzigtig te zijn, dan zal men veel minder gevaar loopen, om er door aangedaan te worden. Het nog flauw brandend levenslampje wordt daardoor somtijds op eens uitgebluscht. Een zeker teringzieke werd eens na eenige lichaamsbeweging tot hevige toorn aangezet en — stierf oogenblikkelijk. Kan iets gemakkelijker zijn, dan het bersten van een bloedvat en van eene zweer of het ontstaan van nieuwe ontfleking in deelen, die zoo zwak en ziekelijk aangedaan zijn, als de longen?

Van alle hartstogten kunnen alleen eene matige vreugde, de hoop en in bijzondere gevallen ook de liefde, door de onverwachte verkrijging van het beminde voorwerp tot herstelling van den lijder nuttig zijn.

De Slaap

speelt bij gezonden, bij alle lijders en vooral
bij

bij teringzieken eene belangrijke rol. Zij ontbreekt hun helaas! maar al te dikwijls, om dat het bloed sterk door de longen stroomt, de hoest lastig is en in plaats, dat zij de bij dag verlorene krachten herstelt, volgt er vermoeijing op, dewijl in den morgenstond het zweet begint.

Het een zoo wel als het ander dient voorgekomen te worden en dit is grootendeels mogelijk, wanneer de lijder er voor zorgt, om zich des avonds vroegtijdig naar bed te begeven, over dag bij vermoeidheid in een stil vertrek, op een canapé of ledikant uitterusten en zich er zorgvuldig op toelegt, om alle denkbeelden en elk gevoel uit het hoofd te verbannen, welke de bloedomloop kunnen versnellen; want elke levendige en indrukmakende voorstelling, het zij van aangename, het zij van onaangename dingen, verhindert den slaap of maakt hem onrustig. — Hetzelfde geldt ook omtrent de lichaams beweging. Men moet zich vooral voor te sterke mijden; die te vermoeid is slaapt zelden goed, zelfs dan niet, wanneer hij voor het overige gezond is. Hier kan het gewone gevolg van te sterke vermoeijing, sterke opwekking en te hevige prikkeling des lichaams zeer ligt ontstaan, om dat de teringzieke voor elken indruk, het zij die op het ligchaam, het zij die op de ziel werkt, gevoeliger is.

Teringzieken moeten op geene bedden van veren of dons slapen, deze verhitten te veel, maken den slaap onrustig en bevorderen het noodlottig zweet. De beste zijn de met paardenhaar, gehakt stroo,

stroo, hooi of mos gevulde matrassen, onder het hoofd neme men een kussen van paardenhaar met leder overtogen. De voeten behooren goed gedekt en de kousen niet uitgetrokken te worden; menig hardnekkige hoest verdween daardoor, dat men de wollen kousen ook des nachts niet uittrok.

De slaapkamer zij vooral droog, ruim en zoodanig ingerigt, dat de lucht vernieuwd kan worden; ook moet men de ledikanten en bedsteden niet met dikke gordijnen omhangen, op dat de lucht daarin niet onzuiver, dik en te warm worde, waardoor benaauwdheid, hoest, bloedspuwing enz. kan ontstaan. De lucht in het vertrek behoort evenwel matig verwarmd te worden, wanneer het jaargetijd zulks vordert; eene te warme lucht veroorzaakt echter veel hoest, zoo wel als eene te koude, die dubbel schadelijk wordt, als zij tevens vochtig is. Door berooking met het opgegeven poeder zal men, wanneer zulks anders nuttig is, in den herfst en in het voorjaar de lucht behoorlijk kunnen verwarmen; is dit het geval niet, dan stoke men op den haard of in een kagchel zoo veel noodig is.

Door het nakomen van deze voorzigtigheidsmaatregelen wordt niet alleen de slaap verbeterd, maar ook meestentijds de hoest voorgekomen, vooral wanneer men des avonds eene halve of geheele pijp van de tabak gerookt heeft, welke in het XII hoofdstuk is aanbevolen, of nog beter wanneer de lijder het volgende

over

over den Hoest

en hoe dezelve het best, te matigen is, met oplettendheid leest en aanwendt.

Wat den hoest bij nacht aangaat, hierover heb ik reeds eerder gesproken, doch dezelve is ook bij dag aanwezig en niet zelden tot groot nadeel van den lijder, daar hij door de veroorzaakte schudding des ligchaams tot ophooping van bloed, ontsteking en verbreking van de vaten der longen aanleiding kan geven.

Gelijkmatige, meer warme en vochtige, dan koude temperatuur der lucht; vermijding van gekruide, zoute, zure, zwaar te verteren spijzen en van zeer koud of zeer warm drinken; rust van den geest zoo wel als van het ligchaam zijn hier tegen de meest algemeene voorbehoedmiddelen. Wij moeten daarenboven evenwel nog bij eenige in het bijzonder stilstaan. Men zorge de voeten nimmer koud te laten worden; een of twee paar wollen kousen aan de voeten, losse kurken-, hoedevilt-, of wollen binnenzolen in de schoenen of laarzen met dikke zolen voorzien, zijn zeer geschikt, om dit te vermijden. Men wachte zich de geringste neiging of aanprikkeling tot hoesten zonder noodzakelijkheid te bevredigen: de hoest is eene poging der longen, om zich van eene vreemde prikkelende stof te ontlasten, door de gewoonte kan zij echter even zoo vermeederen en in sterkte toenemen als de dorst door — drinken; het jeuken door — krabben enz. Het vaste voornemen niet meer te hoest-

hoesten, dan noodig is, zoo lang daaraan tegenstand te bieden, als men kan, zal den hoest zeldzamer en gemakkelijker maken, omdat hij alsdan niet ligt anders, dan bij wezenlijken voorraad van slijmige of etterachtige stof in de longen, die tot uitwerping geschikt is, zal beginnen.

Dikwijls ontstaat de hoest in het geheel niet uit eenen voorraad van slijm enz. in de longen, maar de stof wordt door den hoest uit de tot zamentrekking aangezette vaten en klieren geperst en afgescheiden. De hoest is hier derhalven meer van eenen krampachtigen aard en men kan deze door de zoo ver als mogelijk gedrevene onderdrukking tegenwerken, terwijl men intusfchen ook wel zal doen, om een kussentje op de borst te dragen, bestaande uit twee stukken fijn flanel met boomwol gevoerd, hetwelk met fijn gemaakte kruiden b. v. Schierling, dreigend Doodkruid, Kamillen en Lavendel van elk een lood opgevuld is. Het kussen moet goed doorgenaaid zijn en wanneer de prikkeling tot hoesten hardnekkig en hevig is, kan men hetzelfde met Kamfer-brandewijn bevochtigen. Menigmaalen verligt een pikpleister met olie van Jodenlijm besmeerd en met een vierde of een half lood Kamfer overstrooid, ter grootte van eene hand, 8 tot 14 dagen tusfchen de fchouders gedragen. De damp van heet water, waarin verzachtende en krampstillende kruiden als Heemst-Malva- en Bilsenkruid enz. zijn afgetrokken, gedurig ingeademd doet ook dikwijls zeer goede diensten. Laauwe voetbaden zijn vooral daar nut-

tig, waar verkouding, natte of dergelijke tot het ontstaan van den hoest aanleiding hebben gegeven. Men zal doorgaans de meeste hulp vinden bij het inwendig gebruik van slijmige, verzachtende en min of meer krampstillende middelen, als van wit of zwart drop, arabische gom, Boerhavische suiker met of zonder een eijerdoor, gerstenat of haverpap met rozijnen of korenten gekookt, eene oplossing van salep of fago, melk uit zoete amandelen (waarbij men ook eenige bittere zou kunnen voegen) bereid, een sterk afkooksel van roode kool met ruwe suiker gemengd en tot de dikte van siroop uitgedampt, een aftreksel van klapprozen, slaapbollen of bilsenkruid, waarin suiker en arabische gom zijn opgelost enz.

De Arts alleen kan hier tegen geneesmiddelen voorschrijven, dewijl dat, wat hoest voortbrengt van eenen zeer verschillenden aard zijn kan; van deze algemeen aanwendbare voorschriften heeft men echter in het geheel geen nadeel te vrezen en men kan gerust van dezelve zoo lang een nuttig gebruik maken, tot dat de Arts hen door hulprijker middelen vervangt.

Op eene dergelijke manier kan ook

het Zweet

voorgekomen en gematigd worden, hetwelk zoo als bekend is, tot de lastigste en verzwakkendste toevallen behoort en dikwijls door alle middelen noch beperkt noch verhoed kan worden. Ik ben er evenwel verre af om mijne lezers met de ijdele hoop

te willen vleijen, dat door de volgende voorschriften het zweet kan worden voorgekomen, offchoon deze ter matiging van hetzelfde veel kunnen bijdragen.

Wanneer een teringzieke na middernacht ontwaakt, dan moet hij zich een weinig ontbloten of opstaan; want gewoonlijk begint het zweet omtrent dien tijd, na het ontwaken en na den hoest. Heeft er bij hem eene zoodanige uitzondering plaats, dat zonder wakker te worden, het zweet op een bepaald uur begint, dan doet hij best zich voor dien tijd te laten wekken. Wanneer hij het flanellen hemd, dergelijke onderkleederen en kousen des nachts niet aflegt, wordt het zweet dikwijls zeer gelukkig voorgekomen.

Men kan beproeven om des avonds voor het naar bed gaan een glaasje goede, warme bischop of een eetlepel rum met een glas ezelingen- of geitenmelk te drinken. REIL te *Halle*, LAUBENDER en PERCIVAL zagen hiervan goede uitwerking; ook zou men hier voor in de plaats eenige droppen vitriool-zuur in water of gerstenat kunnen nemen. Eenige andere middelen, als een sterk aftreksel van salie of van lorkenzwam; frisch bereid kalkwater met melk in een groote hoeveelheid gedronken; seltser-water met melk voor gewonen drank, zijn ook somwijlen, echter niet altijd, van nut geweest. — Het inwrijven der huid met frische olijvenolie behoort niet ongeproefd gelaten te worden, doch men moet daartoe beste, warme olie gebruiken, met eene spons,

daarmede bevochtigd, om den anderen dag de geheele huid wrijven en wekelijks tweemaal een laauw bad met aromatieke kruiden bereid nemen, wanneer men tevens het ligchaam met zeep of weiten zemelen schoon dient af te waschen.

Wij zijn in het algemeen te weinig bekend met de betrekking, waarin het zweet met deze ziekte staat, om het met sommigen blotelijk voor een verschijnsel uit zwakte der huid en derzelver vaten te kunnen houden. Ware deze stelling gegrond, dan moest het zweet in vele andere ziekten even zoo dikwijls ontstaan en eyen gevaarlijk zijn en echter is dit het geval slechts in weinige en in geene zoodanig als in de etterende longtering.

Tot besluit van dit hoofdstuk nog iets over

de Buikloop en de Sprouw,

waaraan teringzieken in het laatste tijdperk der ziekte meest altijd onderhevig zijn.

De buikloop of doorloop ontstaat doorgaans uit de steeds toenemende zwakte des ligchaams, waardoor de vochten, in plaats van zich door het zweet en den hoest te ontlasten, naar het darmkanaal geleid worden. Om dit lastig en gevaarlijk toeval te matigen, zoeken men de uitwaseming wederom te voorschijn te brengen en het uitwerpen van fluimen een weinig te bevorderen, gebruike veel slijmige en zacht zamentrekkende spijzen en dranken, naar mate er veel of weinig pijn en krimping mede verbonden zijn.

In

In het eerste geval gebruike de lijder fijn tarwe-meel , arrow-root , of sago met melk gekookt ; salep in gelijke deelen warm regen- en kaneelwater opgelost ; een of twee eijerdoren met wat kreeftsoogen en arabische gom ; late hy zich een klisteer van stijffel zetten en neme voor dagelijkschen drank het volgende , dat heilzaam is.

Neem : fijn geraspte Hartshoorn } van elk vier lood.
Rijst }

Geroost wittebrood twee sneden.

Kaneel twee lood.

Laat dit met drie fleschen water tot op één verkoken , zijg het door en laat het met melk of een weinig wijn gebruiken.

In het tweede geval kan echte oude tintwijn alle twee uren een lepel vol en het dagelijks gebruik van eene goede hoeveelheid wei van melk met aluin bereid , dikwijls zeer nuttig zijn.

De sprouw of spruw eene zeer gewone gezellinne van den buikloop , die met hem te gelijk of beurtelings te voorschijn komt , kan gedeeltelijk voorgekomen worden door de keel warm te houden en alzoo door dezelve met een wollen doek of flanellen lap te dekken , door het gedurig spoelen van den mond en keel met een aftreksel van salie op rooden wijn , waarbij men wat honig kan mengen. — Is zij echter reeds aanwezig dan is het gedurig slikken van siroop van violen , met of zonder Barax , het uitgeperste sap van huislook , of witten wijn , een zeer hulprijk middel .

XIV.

Over de besmetting der Tering.

Hier over is ten allen tijde door de Geneesheeren getwist; sommige geloofden er aan, andere niet. Het eerste gevoelen is in eenige landen zoo algemeen verbreid, dat de bedden en alle klederen van hen, die aan deze ziekte gestorven waren, verbrand moesten worden en er zijn in de daad hier en daar voorbeelden voorhanden, welke, zonder het besmettend vermogen dezer ziekte aan te nemen, niet wel verklaard kunnen worden. Daar een lijder van deze soort eene langdurige oppassing en verpleging noodig heeft, kan hij, indien de ziekte besmettelijk zij, voor de zijnen gevaarlijk worden. Het ontkennen daarvan behoedt niemand, en het toestemmen zal mogelijk velen met groote angst vervullen. Het volgende zal derhalven menig een, zoo wij hopen, niet onwelkom zijn.

Die gelooft, dat de tering zoo besmet als de pokken, mazelen, roodvonk, rotkoorts, zenuwkoorts enz. dwaalt; dadelijk gevaar van besmetting is hier nimmer aanwezig. Even zoo weinig heeft hier zoodanige besmetting plaats, welke door mededeeling van iets stoffelijks als in schurft, hoofdzeer enz. geschiedt. De eenige weg schijnt de uitgeworpen etter te zijn, wanneer vele daartoe geschikte deeltjes van dezelve zich in de lucht van het vertrek mengen en men die aanhoudend, weken, ja maanden lang inademt.

De

De adem en de etter van zulke lijdens zijn dikwijls van eenen onverdragelijken stank vergezeld. Spuwen zij nu op den grond of in zand, dan wordt de lucht steeds met de vlugtige deelen van het uitgeworpene vervuld en deze oefenen op de longen van gezonden een bijtend en verstorend vermogen uit, wanneer zij langen tijd worden ingeademd. De zieken behooren het zich derhalven tot eenen vasten regel te maken, om gedurende het verblijf in de kamer in geen ander vat te spuwen, dan in zoodanig een, hetwelk eene halve of een vierde el met koud water gevuld is. De etter zinkt hierin niet slechts naar den bodem, maar deszelfs vlugtige deelen worden tevens door het koude water opgeslorpt en alzoo derzelve verbreiding door warmte voorgekomen. Deze voorzorg is de lijder niet alleen zich zelve, maar ook hun, die hem omringen verschuldigd; want eene dergelijke besmette lucht wordt niet alleen door gezonden ingeademd, maar ook de ziekelijk aangedane longen wederom toegevoerd.

Over het zweet, waardoor de besmetting ook mogelijk kan worden, is met meer moeilijkheid te oordeelen. Ik geloof vast te kunnen verzekeren, dat zij niet met die smetstof verwisseld moet worden, welke in rot- en zenuwkoortsen de kamer dikwijls met stank vervult en den gezondsten mensch, wanneer hij nuchteren en bevreemd is, de ziekte kan inenten. Echtgenooten behooren echter, wanneer een van beiden door de ziekte is aangetast, om meer dan eene reden een af-

zonderlijk bed te beslapen. Het zweet van teringzieken door de huid van iemand, die gezond is, ingezogen, kan zeker niet anders, dan zeer nadeelig werken, het zij door dadelijke mededeeling der ziekte, of op eene andere manier — wie zal het beslissen? zoo veel weten wij evenwel, dat echtgenooten elkander dikwijls besmetten. Dat het alleen door den etter en door het zweet kan geschieden, heeft de ondervinding geleerd, ofschoon over het besmettend vermogen van het zweet het minst met zekerheid te oordeelen is. Dat men omtrent de besmetting dezer ziekte niet roekeloos te werk moet gaan, zal eene waarneming van den bekenden WEIKARD beter leeren, dan bloote redenering het tegendeel.

« Ik heb » zegt hij « een' teringzieken vader gekend, die drie kinderen had, welke alle gelijk de vader omtrent het 30ste jaar huns levens aan de longtering overleden. De beide zoons stierven ongehuwd in den Geestelijken stand. De dochter trouwde en deelde haren jongen, bloedrijken man de longtering mede, zoo dat hij nog spoediger dan zij een offer des doods werd, zij had twee kinderen bij hem verwekt, die ook in het 20ste jaar aan de tering stierven. » De hofraad van HILDEBRAND in *Bamberg* merkt aan « dat niet slechts echtelieden elkander met deze ziekte besmetten, maar dat hij ook eenige malen voorbeelden van besmetting gezien heeft bij zieken-oppassers, kloeke en sterke bedienden, ja zelfs bij teedere zuigelingen, vooral wanneer de magere en zie-

zieke minnen de flechte gewoonte hadden, om de kinderen met gekaauwd brood te voeden, ten einde haar weinigje melk te sparen."

Ik bedoel hiermede niet, om iemand, die den lijder oppast, angstig, noch den lijder voor zich zelve en de zijnen bezorgd te maken, maar om hen voorzigtigheid te leeren, die de oppassing op zich nemen. Ik raad derhalven veiligheidshalve aan, om de lucht in het ziekevertrek zuiver te houden, de uiterste zindelijkheid bij het beddegoed, de kleederen, huisgeraden, nachtstoel enz. welke de zieke gebruikt, in acht te nemen, den lijder op een afzonderlijk ledikant of bedsteed te laten slapen, hem de etterachtige fluimen in een vat met water te doen uitspuwen en dit dikwijls te reinigen.

De tering is niet besmettelijk, gelijk andere onder dezen naam bekende ziekten, maar zij kan dit echter worden, wanneer men alle voorzigtigheidsmaatregelen veronachtzaamt, welke ons bij den omgang met zieken tot eenen pligt worden en vooral dan, wanneer wij reeds eenen min of meer blykbaren aanleg tot tering hebben; alhoewel deze ziekte door de naastbestaanden, wanneer een lid der familie de tering heeft, ook door toorn, verdriet, zorgen, deelneming, bijslaap enz. of op eene andere wijze kan verkregen worden.

XV.

Iets over geheime geneesmiddelen tegen de Tering.

Het is eene bekende zaak, dat dergelijke mid-

delen zelfs door gegraduateerde Geneesheeren niet zelden verkocht worden en niet minder bekend is het, dat velen eerst naam gemaakt en dien naderhand ook wederom verloren hebben. Even als alle andere ongesteldheden is ook deze ziekte dikwijls zoo zamengesteld en zoo moeilijk in betrekking der oorzaken, welke dezelve voortbragten, te erkennen, dat het geheel en al onmogelijk is, om eene geneeswijze optegeven, welke ieder lijder kan opvolgen. (Men denke hierbij slechts aan het belangrijk onderscheid tusschen de slijmen etterende tering.) Ik heb mij daarom ook gewacht, hier meer aangaande diët en leefregel optegeven, dan wat in het algemeen bij deze ziekte nuttig bevonden is, en hetwelk in voorkomende gevallen, eensdeels door den Arts, anderdeels door den lijder zelve gewijzigd, beperkt, uitgebreid en verbeterd kan worden. Ik wil door dit boekje den Arts niet verdringen, ik wil hem zijn beroep gemakkelijk maken, dewijl menig lezer door nadere kennis met de natuur zijner ziekte te maken, geruster, gelatener en gehoorzamer omtrent de voorschriften en slijper in het gebruik der geneesmiddelen zal worden.

Daar zich derhalven geene algemeene geneeswijze denken laat d. i. eene zoodanige van welke men met zekerheid verwachten kan, dat zij, met de meeste naauwkeurigheid opgevolgd, in alle bijzondere gevallen nuttig zijn, verligten of redden kan, hoe zal dan één enkel middel daartoe in staat zijn? Het opwerpen van fluimen gaat bij
den

den een' gemakkelijk, bij den ander is het met sterken hoest vergezeld. Deze heeft hoest zonder of slechts met weinig opwerping, zoo als bij de knobbelige tering. De een hoest, terwijl hij veel stof, een tweede, terwijl hij slijm, een derde, terwijl hij etter uitwerpt. Hier komt er bloed te voorschijn, daar bloed met slijm of etter gemengd; de spijsvertering, de eetlust en de krachten verdwijnen bij dezen geheel en al, bij genen niet of in geringe mate. Zouden deze verscheidenheden, die allen opmerking verdienen, alle genezen kunnen worden door één middel, hetwelk veellicht in tien gevallen wezenlijk nuttig zijn kan en echter in negentig andere juist daarom niet in staat is iets uittevoeren?

In het begin van eenen niet of slechts weinig ontwikkelden aanleg tot tering is er een middel, om de ziekte af te weren of dezelve in haren eersten voortgang tegen te houden en dit is — een naauwkeurig bepaald diët en eene dergelijke levensmanier en tot beide kan men in dit boekje eene geschikte aanleiding vinden. De oorzaken, welke het ontstaan dezer ziekte begunstigen, haar voorbereiden, onderhouden of ontwikkelen, moeten naauwkeurig opgespoord, vermeden en beperkt worden. Men zoeke derhalven zich een duidelijk beeld van zijne ziekte voor oogen te stellen en men zal op deze wijze ook gemakkelijk een denkbeeld kunnen vormen, het zij alleen, het zij door behulp en aanwijzing van eenen Arts, wat men doen of wat men moet nalaten.

ten, om het zwakke leven te verlengen en te versterken.

XVI.

Teringzieke zonder Tering.

Ik heb reeds meer dan eens aangemerkt, dat er vele toevallen zijn, welke de tering schijnen aantekondigen, hoewel zij niet aanwezig is en dit geschiedt daarom zoo dikwijls, om dat de longen werktuigen zijn geschikt om taaije stoffen aftefcheiden, welke voor het ligchaam onnut geworden zijn. Er zijn oude lieden, die ieder jaar eenige maanden aan eenen hoest met uitwerping van fluimen lijden, welke hen met geheelen ondergang dreigt en desnietteenstaande worden zij, wanneer dit tijdperk voorbij is, wederom zoo gezond en vrolijk als voorheen, zelfs menschen van middelbare jaren heb ik op deze manier zien lijden. Andere worden door dergelijke toevallen het geheele jaar door gekweld en bereiken evenwel eenen ouderdom van zestig en meer jaren. Ik kan, wat men in het dagelijks leven gewoon is tering te noemen, hieronder niet rangschikken en maak daarom den lezer op het volgende opmerkzaam.

De longen zijn bestemd, om eene menigte van zulke stoffen aftefcheiden, welke voor het ligchaam onbruikbaar zijn. Bij iedere uitademing verrigten zij dit. Worden deze stoffen te veel derwaarts gevoerd en zijn zij wegens ouderdom van den persoon of uit hoofde eener ziekelijke hoedanigheid

heid

heid te dik en te taai, dan trekken zich de luchtpijptakken te zamen, om het slijm enz. uitwerpen, waardoor eerst eene prikkeling en naderhand hoest veroorzaakt wordt, dat wil zeggen: eene snelle en hevige uitstooting van lucht, om daardoor de stof mede uitwerpen, die tot hoest aanprikkelde.

Een deel, dat zwak is of meermalen diende, om het ligchaam van eene meer dan gewone hoeveelheid stoffen van dezen of genen aard te bevrijden, wordt tot de afscheiding daarvan min of meer geneigd en geschikt, offchoon eigenlijk andere deelen wezenlijk aangedaan zijn. Wanneer men ziet, dat wijn- of brandewijndrinkers in het algemeen door een hevige hoest, met uitwerping vergezeld, geplaagd worden en zij desniettegenstaande eerder aan andere ziekten, dan aan de hen dreigende tering sterven, welke zij indedaad schijnen te hebben, laat zich dit daardoor verklaren, dat de zwakte van de maag zich bij hen in deze toevallen der borst openbaarde. De zoogenaamde maaghoest, voortspruitende uit verdorvene overblijffels van spijsen, ophooping van slijm in de maag of uit derzelve zwakte, ontstaat op deze wijze. Gewoonlijk is het deze soort, waarmede de dronkaards geplaagd worden en welke hen niet eerder verlaat, dan nadat zij zich op nieuw door het gebruik van sterke drank bedweld hebben.

In den hoogen ouderdom ligt de reden in den tragen omloop der vochten en in den overvloed
van

van aardachtige deelen van dezelve, dat zelden hoest en uitwerping afwezig zijn, dewijl de longen, als de grootste werktuigen geschikt ter uitwerping van onnutte stoffen, de moeilijkheden, welke daaraan nu verknocht zijn, zoowel als de verandering in de hoedanigheid der stof zelve, het meest ondervinden. In kramp en zwakte van het ligchaam in het algemeen, zoo wel als in die der spijsverterings werktuigen en der longen in het bijzonder ligt de schuld van deze toevallen, waarbij men alleen behoeft te denken hoe men het een of het ander dezer gebreken zal trachten te verminderen of weg te nemen, want wanneer b. v. een hooge ouderdom daarmede in het spel is, dan is aan volkomene herstelling in het geheel niet meer te denken.

Ik vond mij gedrongen hiervan te spreken om bejaarde lieden gerust te stellen, daar men in het algemeen al te genegen is, om elken hoest met uitwerping voor longtering te houden, wanneer dezelve eenigen tijd langer dan naar gewoonte voortduurt, zonder evenwel personen, die door lichaamsbouw of door yiterlijke omstandigheden, die onmiddelijk schadelijk op hunne longen moeten werken, onverschillig te maken of zorgeloosheid te willen inboezemen. Op welke manier zoodanige toevallen der borst verzacht of genezen behooren te worden, kan ik hier des te minder opgeven, hoe meer zamengefeld en inniger dezelve met andere ziekten verbonden, bij eenige menschen worden waargenomen. De longen zijn
door

door hare sponsachtige met millioenen van vaten doorvlochtene zelfstandigheid, door hare zenuwen en door hare werking met het geheele overige ligchaam op het naauwst verbonden en kunnen daarom des te eerder in alle ziekten van hetzelfde deelen, maar moeten ook dikwijls alleen dat alles dragen, wat nadeelig op eenig ander werktuig zoude gewerkt hebben.

Mogten mijne lezers uit dit werkje voorzigtigheid en behoedzaamheid omtrent hunne levensmanier geleerd hebben en mogten zij overtuigd zijn geworden, dat zij daardoor dikwijls in staat zijn, om eene ziekte voortekomen, welke de zwakte van het tegenwoordig menschelijk geslacht, eene zittende levenswijs, fabrieken en tafrieken, het wonen in groote steden, buitensporigheden, zorgen en honderd andere dingen, thans meer algemeen dan eertijds maken.

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page. The text is arranged in approximately 15 horizontal lines.

